

CONSTATĂRI ISTORICE

CU PRIVIRE LA

VIAȚA AGRARĂ A ROMÎNILOR

DE

N. IORGA

Profesor la Universitatea din București

BUCUREȘTI

Atelierele grafice SOCEC & Comp., Societate anonimă

1908.

CONSTATĂRI ISTORICE

CU PRIVIRE LA

VIAȚA AGRARĂ A ROMÎNILOR

DE

N. IORGA

Profesor la Universitatea din București

BUCUREȘTI

Atelierele grafice SOCEC & Comp., Societate anonimă

1908.

(Formează vol. XVIII din „Studii și documente cu privire la istoria Românilor“.)

CONSTATĂRI ISTORICE
CU PRIVIRE LA
VIAȚA AGRARĂ A ROMÎNILOR
ȘI
POLITICA AGRARĂ A ȚERILOR ROMĂNEȘTI.

Ultimele dezbateri cu privire la chestia țerănească, pusă din nou pe tapet prin răscoale de un caracter general, discuțiile provocate de cartea d-lui R. Rosetti, „Pământul, sătenii și stăpînii în Moldova“, înfățișarea materialului într'o formă comodă prin marea publicație a d-lui Sturza-Șcheianu, urmată de d. R. Rosetti, — m'aū îndemnat a scrie aceste pagini.

Ele nu cuprind nici o polemică și nu sînt îndemnat a crede că polemicile, — de o mare valoare în ce privește lămurirea moralității unui om sau unei categorii de oameni, sînt de o valoare foarte mică cînd e vorba de stabilirea adevărurilor științifice. În polemică este numai rare ori un învins recunoscut, de el și de alții, printre luptători; biruită însă cade, dela început, obiectivitatea, îngrijirea pentru adevărul singur. Și, după această tristă jertfă, polemica nu mai are de cit un interes personal, literar sau moral.

Aceste pagini nu sînt însă nici un sistem închis. „Constatări“, ele îngăduia a se înlătura părți ce s'ar dovedi greșite și a se adăugi informații pe care nu le-am avut, puncte de vedere pe care le-am putut lăsa la o parte. Orice cetitor competent poate colabora decî la dinsele.

După vechiul meu obicei de a scrie, înlătur orice aparat de erudiție și orice dezvoltări împovărătoare. Am vrut ca liniile generale să nu fie niciodată pierdute din vedere. Exemplele nu sînt înmulțite pentru a proba în fond același lucru. Ele nici nu sînt înfățișate cînd e vorba de

lucruri în general cunoscute sau care se pot controla ușor. Și data aceasta, am ținut să fac o *carte*, fie și una așa de mică.

Daū la urmă cîteva acte care pot servi de normă. Poate că, mai tîrziu voiū putea publică, în „Studii și documente“ un volum întreg de acte într'ales, privitoare la condițiile agrare.

N. Jorga.

Vălenii-de-Munte, 26 Decembre 1907.

Vechea viață agrară a Românilor se poate resuma în această formulă: țeri de „drept românesc“, așezate între regiuni semi-feodale în sens apusean și între o lume răsăriteană cu caracterul romano-bizantin. Amîndouă aceste vecinătăți au înrîurit asupra condițiilor primitive de traiu ale țăranilor noștri. La urmă, în sfîrșit, nouăle idei de organizare raționalistă, venite din Apusul european, au adaus un strat de suprafață la cele de pînă atunci. Cu aceasta regimul vechiu se apropie de sfîrșit, iar cel nou, început prin Regulamentul Organic, a stabilit norme care se razimă, ce e dreptul, pe trecut, fiindcă nu se putea altfel, dar nu se inspiră de la el.

Pe rînd trebuie cercetate acest fond primitiv, aceste înrîuriri venite din vecini, această refacere parțială în sensul ideilor reformei filosofice.

I.

Concepția „dreptului românesc“.

Un „drept românesc“ deosebit de principiile romane și de obiceiurile feudale a fost recunoscut de toți aceia cari au avut Romîni, de dincoace sau de dincolo de Dunăre, în stăpînirea lor.

Acest „drept“, care nu e decît un străvechiu obicei, cu îndoite rădăcini tracice — cele mai puternice și mai adînci — și slave, se poate urmări în deosebite domenii. În acela care cuprinde legăturile omului cu pămîntul și legăturile dintre oameni determinate de pămînt, el înseamnă cam ur-

mătoarea situație: Pe o *moșie* neîmpărțită, lucrată de fiecare în măsura puterilor și nevoilor, mai mult decît a drepturilor sale, locuiesc urmașii unui *moș*, unor *bătrîni*, unui întemeietor sau colonisator și celor d'întăiu vîrstare ale lui. Satul sau cătunul format din ei se privește ca o alcătuire ce nu trebuie, pe cit se poate, să se amestece prin înrudire cu alte sate, apropiate ori depărtate, care au alt singe, alt moș, alți bătrîni, altă obirșie omenească și altă dezvoltare.

Până foarte tîrziu s'a păstrat ceva din această concepție, simplă și firească. Un scriitor din anii 1840, Mihail Cuciuranu, dînd, în schița „Piatra Corbului“, scene din viața muntelui moldovenesc în această epocă, face pe un sătean să vorbească astfel cu privire la întemeierea și desfășurarea ulterioară a sălașului din care face parte: „Satul nostru îi împărțit în mai multe neamuri: fieștecare cătun e lăcuit de un neam... Acel sătucean se numește Cătuna Corbului, și toți ciți lăcuim acolo ne numim Corbulești; noi nu ne amestecăm nici odată în alte neamuri, și, dacă vr'un flăcău din altă parte voiește a se însoți cu o fată de-a noastră, el trebuie să se așeze cu noi și să-și schimbe numele în Corbulesc.

„Înainte de 90 de ani, tatăl meu își dură întăia casă acolo, căci era o poiană frumoasă, lăsată de Dumnezeu spre adăpostirea slăbănogilor ce fugiau de călcările păgînilor... A ciștigat nouă feciori, cari, după vreme, toți ni-am durat casele noastre, ne-am căsătorit și ne-am ferit a primi pe alții între noi cu lăcuința¹.“

Între sătenii nu erau unii mai mari decît alții, și era cu neputință ca, în împrejurări de viață economică primitivă, fără capital economisit și stăpinire a oamenilor prin puterea lui, și, pe lîngă aceasta, fără nicio cucerire, de același element sau de altul străin, să se întemeieze o clasă conducătoare. La început, întemeietorul îndeplinise sarcina de cîrmuire și judecată; pe urmă *juzii* au fost, în aceleași

¹ *Propășirea, foaie științifică și literară*, p. 102.

condiții, bătrîni, aleși dintre locuitorii satului. Pentru nevoile de apărare ale locuitorilor unei văi întregi, unui întreg Ținut prin urmare, se alegea, dintre acești juzi, sau dintre oamenii recunoscuți ca mai viteji, un *Voevod*. Cu vremea, Voevodatul, ca și *ducatul* corespunzător, de la vechii Germani — și cum stă în firea lucrurilor chiar —, ajunsese pe viață, ba chiar unui Voevodă izbutiră a face ca autoritatea, situația aceasta onorabilă și, în același timp, producătoare — căci Voevodul era răsplatit, măcar de la o vreme, cu *dijma* sau alte venituri în natură —, să ajungă ereditare în seminția lor.

Astfel de sate fără stăpîni, fără concurență între bogați și săraci, fără primejdie, dar fără puțință de dezvoltare, acoperiau toate părțile locuite de Romîni, toată largă Țară-Românească.

E folositor a se urmări recunoașterea acestor împrejurări de către deosebiții stăpînitori străini asupra păstorilor și țeranilor romîni și încercările de a se da, din partea acestora, alte orînduiri, însă nu și pe altă basă — căci ar fi fost prea greu pentru surogatele de „State“ ce erau pe atunci — neamului nostru.

II.

Condițiile de viață ale Romînilor supt regii sîrbești.

Știm cum au fost tratate satele românești — care nu înseamnă însă: sate de Aromîni, aceștia trăind mai mult în Tesalia, sălașul lor obișnuit, și, ca păstori, în vreme de primăvară și de vară, prin muntele Pindului sau Balcanului — de către regii sîrbi din veacul al XIV-lea. Două hrisoave foarte însemnate, al lui Ștefan Miliutin¹, și al lui Ștefan Dușan², ne ajută să aflăm condițiile în care trăiau

¹ Analizat de I. Bogdan, în *Convorbiri literare*, XXIV, no. 6.

² Cercetat pînă în cele mai mici amănunte, de Hasdeu, în *Arhiva Istorică*, III.

satele românești din Serbia veche de lângă Pind și felul cum ele erau tratate de puterea regală sau „împărătească” a stăpînitorilor sîrbi¹.

Satele nu sînt din cele vechi, a căror obirșie să nu se mai poată urmări — cum sînt foarte multe, putem zice: cele mai multe dintre satele noastre din a stînga Dunării —, ci sate sălășluite pe pămîntul mănăstirilor care se împărtaşesc de privilegiul domnului țerii. Romînii locuiesc în sate propriu zise — se spune anume: „cei ce aũ sate” —, în cătune sau simple așezări (ΜΕΤΟΧΙΗ)². Și, anume, unii sînt coloniști mai vechi, pe locurile lor, iar alții aũ căpătat de curînd alte pămînturi, alte ogoare ca adaus.

Mai mulți Romîni la un loc alcătuiesc un *județ* sau o *judecie* (СРЪДЪСТРО). În fruntea fiecărui cătun stă un cneaz sau primicher³; sătenii se numesc după cneazul de care ascultă (Rădulești, Bărbulești, etc.) și pămîntul lor tot așa (al Răduleștilor, Bărbuleștilor, etc.). Cnezii primesc în dar oi, cai și chiar, întimplător, bani.

Mănăstirea — stăpinul — are de la ei drepturi — cedate de suveran, care-și păstrează doar țirgurile și vămile⁴ —, ce variază după situația Romînilor, după vechimea lor pe pămîntul ce lucrează. Cei cari s'aũ pomenit cu același loc de casă și cu dreptul la aceleași ogoare, dau *dijma*, „desertina cea mică”, și anume o oaie la cinzeci, dijmă sporită în acel sens că se dădea apoi o oaie cu miel sau, dacă nu se da mielul, două oi. Se mai primia de călugări un dar, ceia ce e mai târziu, dincoace, *poctonul*: două piei de miel de fiecă casă; aiurea un cal sau, în bani, 30 de perperi⁵; în unele casuri, doi berbeci primăvara, un miel de casă, o vacă toamna. Apoi, tot în rostul dijmei — une ori — un *tovar*, o sarcină sau povară de griu și una de

¹ Cartea lui Mlainatz, *Die agrarrechtlichen Verhältnisse des mittelalterlichen Serbiens*, Halle, 1903, nu mi-a fost la îndămină.

² *Arch. ist., l. c.*, p. 85 și urm.

³ Cf. *protogerii* mai târziu la Grecii din Împărăția Turcească.

⁴ *Arch. ist.*, III, p. 104.

⁵ *Ibid.*, pp. 120—1.

vin. Din cînepă și in, iarăși se răspunde dijma. Această dijma poartă nume care răspund celor de ciblărit, fumărit, oierit, etc., ce se întilnesc, de la început încă, la noi¹. Ea se culege de săteni, cari o impart, după socoteala lor, între sine². Ca slujbe, e obiceiul a se căra sare — Rominii din aceste părți, ca și Arnăuții, de altfel, erau, o spun documentele ragusane, vestiți cărauși —, sau se fac trei zile de coasă pe lanurile mănăstirești, ori de lucru la cîmp, la vie³. Ceî cu meșteșuguri, ca fierarii, zidarii, înlocuiesc dijma și slujba la cîmp prin zile de lucru în folosul mănăstirii⁴. Cutare „sărac” scarmănă lina, ca slujbă, sau păzește caii mănăstirii. sau face de străjă la stînele ei⁵.

Sirbii, din partea lor, dau două zile pe săptămîină, cu pus în stoguri, cosit, lucru la vie și dijma oilor⁶. Sint situații deosebite și pentru țeranii liberi de odinioară — *класники* —, cari sint dați bisericii — și pentru Arnăuți.

Firește însă că sătenii așezați sau înzestrați cu nouă pămînturi mai de curînd sint îndatoriți la o muncă mai grea, pe lingă daruri și dijma, care e aceeași, — danie a Împăratului ori regeluî către sfîntul lăcaș. Dania lui Dușan spune despre astfel de Romini: „Neavînd destul pămînt, li se mai dădu din pămîntul bisericii, avînd însă a lucra pentru biserică, pe *locul ce-și rezervase ea*” — „domeniul” apusean al seniorului — „după cum li este legea, trei zile clacă de toamnă și trei zile de vară, și să îmblătească, și trei zile să cosească fin, — toate cum li va porunci egumenul, iar în celelalte zile să fie liberi de arat și de cosit și să nu aibă nicîo altă muncă”⁷.

¹ *Arch. ist.*, III, pp. 114-5.

² *Ibid.*, pp. 120-1.

³ *Conv. lit.*, l. c., p. 490.

⁴ *Arch. ist.*, III, pp. 114-5.

⁵ *Ibid.*, pp. 120-1.

⁶ *Ibid.*, *passim*.

⁷ *Ibid.*, pp. 94-5.

III.

Condiții agrare la Athos, în țerile „latine“ ale Patrasului și Ciprului.

Pentru a înțelege și mai bine, de alminterea, această stare de lucruri, e folositor să se vadă care erau condițiile agrare, pe acest timp, în lumea bizantină.

La muntele Athos, mănăstirea Chilandarului avea, în veacul al XIV-lea, arendași *pronoiarî* (de la *πρόνοια*), supt cari trăiau țeranî supuși, datorî cu slujbe în muncă, țeranî cari se numesc, cu un cuvînt care răspunde românescului *vecinî*: *parecî*, *πάροικοι*; alți țeranî însă, trăind pe pămînturile lor se numesc „liberî“, *ἐλευθεροί*¹.

La Patras, teritoriu vechiu bizantin supus unui arhiepiscop latin care se găsea în fruntea unei organizații feudale aduse, împreună cu stăpînitorii franci din Apus, pămînturile se impart în pămînturi libere, *france*, de *comites* — de „juzî“ sau „cnezî“, s'ar zice la noi —, *κομητοδραϊ*, și în pămînturi care au stăpîn, *δεσποτικά*, *δημόσια*, care-și au reședința domnească, numită și acolo *curte*, *κόβρη*. Aceștia sunt vecinî, *parecî*. Chiar pe aceste pămînturi dacă stă un cultivator timp de treizeci de ani, el capătă un drept de cultură perpetuă, un usufruct asigurat, așa-numitul *κρᾶτερον*, rămînînd pentru proprietariu numai dreptul teoretic de *αὐθεντοτοπία*, situația juridică de stăpînire, fără ca el să poată îndepărta pe cultivatorul statornic. Între acesta și proprietariu se încheie o învoială un *πῶλλον*, *apatum*, în ceia ce privește drepturile celui d'întăiu: dacă el dădea și mijloacele de cultură, țeranul muncitor își opria jumătate din produs, sistemul de *ἡμισυφουτευσία*; în cazul contrar, partea care se cuvenia proprietarului era un „simplu dar, une ori „o oaie și doi porci“. Biserica arhiepiscopală — suzerana țerii — lua numai o citime de ceară și un dar la schimbarea de proprietate².

În al treilea rînd, putem ști bine ce se petrece în insula

¹ Jireček, *Das Fürstentum Bulgarien*, p. 198.

² Gerland, *Patras*, p. 85 și urm. Cf. Zachariae von Lingenthal, III.

Cipru, iarăși un vechi pământ bizantin, ajuns în mina Francilor, de la un timp a dinastiei franceze de Lusignan, căreia-i urmară, în veacul al XV-lea, guvernatori venețieni. Și, aici sînt țeranî liberi, ziși ελευθεροί sau *francomati*, ori franc. *franquomates*, cuvînt format din *franchi* și *comites*, pronunțate grecește. Pe la 1500 erau 77.000 de astfel de țeranî, față de 47.000 de neliberi. Ei aveau datoria de a păzi țărmul Mării. Aceștia erau locuitorii cei mai bine împărtașiți ca situație și drepturi, și mulți din ceilalți obișnuiau a-și arunca pruncii pentru că era datina ca un copil găsit să fie declarat „francomat“¹.

Pe lângă o categorie de locuitori cari se numiau *perperiari*, din cauza rostului lor militar, căci plătiau, în orașe, un perper pe an pentru a nu fi siliți să se lupte, trăiau în Cipru mii de *pareci*, cari, purtînd același nume ca și țeranii neliberi din alte părți, se găsea în cătușăți în același chip. În veacul al XV-lea, cei aproape 50.000 de pareci datoriau o slujbă care se urca la 104 zile pe an și răs-pundeau, pe lângă aceasta, un bir pe cap de 38 de bizanți și jumătate². Altă dată, se spune că acești „străini locuitori„ — *forestieri habitatori* — dătoresc a treisprezecea parte din venitul lor și două zile de muncă pe săptămînă, ceia ce revine la cele 104 de zile de mai sus³. Slujba aceasta era numită „angheria pattuale“ și, pe lângă dînsa, unii mai plătiau și 23 de dinari pe an⁴. Coroana ca și particularii își aveau *pareci*.

Aceștia aveau dreptul de a se liberă. Lucrul nu se întimpla însă dese ori. Din potrivă, parecii căzură tot mai adînc, până ajunseră a fi socotiți ca șerbî, întrebuițîndu-se chiar pentru dinșii cuvîntul frances *serf*; pentru ca să scape, trebuia ca regele însuși să se invoiască la dezrobire⁵.

¹ Mas Latrie, *Histoire de l'île de Chypre*, III, pp. 228, 494, 552.

² *Ibid.*, p. 125: „in quibus teneris servire vigore servitutis parichie“.

³ Cf. pp. 520, 540.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, pp. 254, 273, 295-6.

Pe de altă parte, nobilii, de origină franceză, își dădeau toate ostenele pentru a confunda pe țeranii liberi cu parecii, și, astfel, de la o bucată de vreme, se ceru și de la francomatați o *slujbă*, așa-numită „fation francomatica“. Supt acest pre-text se dădeau în veacul al XVI-lea 36 de zile de muncă pe an, plata fixă de 12 *soldi* și un dar de doi boi. Francomatații cari se împotriviau, erau loviți și supuși chinurilor¹. Parecii păziau și mai departe la pasurile munților. Iar rezultatul acestei apărări combinate a fost că parecul cipriot a ajuns unul dintre cei mai leneși țerani din lume².

Să adăugim că din toate satele se răspundea Vistieriei regale: dijma — *la dihme*³.

Din cele arătate până aici se vede că între sistemul bizantin și dreptul românesc, chiar corectat de interesele unor stăpînitori balcanici, erau deosebiri esențiale. Dincolo de Dunăre, nu ființă altă proprietate agrară decît cea individuală. În al doilea rînd, stăpîniile existaau acolo din vechi timpuri și aveau rosturi mari. În al treilea, apoi, Statul său feudalitatea care-l înlocuia, erau cu mult mai puternici și înriurirea lor se exercita neconținut asupra condițiilor de muncă. Pe parecii îi vom întilni însă și la noi, ca *vecini*.

Vom vedea, în sfîrșit, că și la noi s'a căutat, din același interes egoist de clasă, confundarea țerănimii libere cu cea neliberă, fără ca, măcar pînă tîrziu, Domnul să poată interveni în acest proces cu aceeași energie ca un guvernator venețian al Ciprului din veacul al XVI-lea.

¹ *Ibid*, pp. 540—1: „Sono alcuni di loro patroni che non li pagano, ma ben, in loco di pagamento, li mettono in ceppi et gli danno delle bastonate; et li giusdicenti non hanno autorità contra li feudatari et gentiluomini. Et, quando l'havessero, non l'essercitariano, per esser, comm'hò detto, interessati, anzi fomentano quanto possono per reprimere quelle tirannie con mandati penali.“

² Cf. p. 542: „tutti i detti contadini con le loro donne sono pigri et lenti, che quattro non lavorano per uno dei nostri di Lombardia“.

³ *Ibid.*, p. 236.

IV.

Regii ungurî şi satele romăneşti.

Regii ungurî, cucerind Ardealul şi comitatele vecine, au găsit pretutindeni cnezî, şi de asemenea cnezî s'a lovit stăpînirea regală cînd a încercat să-şi supuie Oltenia întregă.

În acest Banat al Severinului, politica ungurească a consistat în recunoaşterea vre-unui Voevod şi în ridicarea unor cnezî, supuşi şi gata de ajutor, la o situaţie voevodală, păstrîndu-li însă un titlu prea puţin corespunzător demnităţii lor nouă şi puterii lor precumpănitoare. E cazul Voevodului Litovoiu şi al cnezilor Ioan şi Farcaş¹. Aici însă amestecul unguresc, în ceia ce priveşte părţile gorjene şi vilcene, nu ţinu mult şi nu lăasă urme însemnate.

O astfel de stare de lucruri se întilneşte, de alminterea, şi în Bosnia, unde, pe urma amestecului regal unguresc, atît cnezia cît şi voevodatul se ridică foarte mult în ceia ce priveşte însemnătatea lor politică şi rolul lor naţional. Altfel, un Hrvoie, un Sandali, „Mari-Voevozi“, au o situaţie regală, şi cnezii, numiţi latineşte „comites“, sînt adevăraţi baroni feudali, cu o situaţie aproape neatîrnată şi cu totul preponderantă.

Dincolo de munte, regalitatea recunoscă pe unii cnezî, întărîndu-li situaţia, pe toată viaţa sau numai în marginile bunului plac ale stăpînirii². Ei fură identificaţi cu *villicii*, *sculteţii* şi *advocaţii* obişnuiţi în ţerile germanice sau slavo-germane, de şi unii dintr'înşii fură innălţaţi la nobilime. Scutiţi de dijmă, bucurîndu-se de monopolul morii³, ei aveau întăiu sarcina de a judeca pe sătenî, după vechea datină, afară de casurile de hoţie, foc şi omor⁴, — odată de competenţa Voevodului, pe care acum regele-l moştenia. Apoi, ei trebuiau să stringă dijma pentru suveranul ţerii.

¹ Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, I, p. 73 şi urm.

² *Nostro durante placito*.

³ Hurmuzaki, I, p. 528. Cf. Bogdan, în *Analele Academiei Romîne*, XXIV şi XXVI.

⁴ *Ibid.*, I², pp. 28—9, no. XXI. Cf. *Gesch. des rum. Volkes*, I, p. 244 şi urm.

În același timp, dreptul îndătinat de stăpînire al țeranilor liberi asupra pămîntului moștenit de la străbun, întemeietorul satului, fu călcat. Așezămintele bisericesti, ca și orașele Sașilor și unele persoane nobile primiră danii de sate românești. Aceasta însemna întăiū numai cedarea dreptului regale de dijmă și judecată; cu vremea însă, aici ca și în Cipru, și într'o măsură și mai mare — după încercări ale Arpadienilor, Domnia Angevinilor a stabilit în Ungaria teoria de feudalitate și servagiū a Apusului — acești țeranî rominî fură aduși în stare de șerbie, de iobăgie, — cuvîntul *iobagio*, de origina militară, ajungînd să însemne, în această confuzie voită de noțiunî foarte deosebite, același lucru ca și latinul *servus*.

Ca termin de comparație, să semnalăm că în Ungaria propriu zisă, supt Ludovic-cel-Mare țeranii dădeaū, după porunca regelui, *nona*, păstrînd voie de a se strămută¹. În veacul următor (1437) episcopul de Alba-Iulia, Gheorghe Lepes, sili pe oameni să-i dea dijma în bani². Nobili cătăū însă și aici a-i face șerbi³. Totuși și regele Sigismund hotărise o amendă asupra celor ce ar opri strămutarea⁴.

V.

Domniî Țerii-Românești și vechea organizare a satelor.

Pe la începutul veacului al XIV-lea se alcătui Domnia Țerii-Românești, cu idei, în parte luate din obiceiul vechiū românesc, în parte imprumutate de la Sirbi și Bulgari, iar, într'o anume epocă măcar, și din Ungaria.

Până la Vladislav sau Vlaicu-Vodă n'avem acte interne. Îndată ce ele apar, rostul lor e să scutească mănăstiri sau persoane din boierimea de instituție bulgaro-bizantină de anumite sarcinî pe care pămîntul lor le avea față de Domnie,

¹ *Magazinul istoric*, III, p. 145.

² *Ibid.*, p. 146.

³ *Ibid.*, pp. 148—9.

⁴ *Ibid.*, p. 149.

care moștenise drepturile, de dijmă și judecată în casuri grele, ale Voevodatului primitiv. De la Mircea-Vodă încoace, numărul acestor acte se înmulțește foarte răpede, fără ca înfățișarea lor, redacția lor stilistică, formula lor diplomatică să se schimbe esențial. În casuri isolate numai, Domnul dăruiește pământuri care prin cumpărătură au ajuns ale sale. Nu întilnim măcar daruri în acea *pustie*, foarte întinsă, până târziu, în părțile de la Dunăre, care era, de drept, ca orice teren nelocuit și fără stăpîn, a Domniei. Se pare că în această Țară-de-jos a principatului muntean colonizarea s'a făcut de Domnie de-a dreptul — și nu prin mijlocirea boierilor sau mănăstirilor —, aducîndu-se coloniștii de peste Dunăre, unde condițiile, în vremea bulgărească și sirbească, erau mai grele și unde, pe urmă, Turcii înlocuiră pe stăpînii slavî, cari datoriau servicii militare pentru feudele lor ereditare, prin spahii cari se afla în aceeași situație față de stăpînitor. Cumpărări de pământuri de boieri cărora, în schimbul unui cal pe an, Domnul li cedează drepturile sale, se întîmpină însă pe la sfîrșitul veacului al XV-lea¹. Dar nu e vorba de pământuri ale sătenilor, ci de altele individuale, pe care unii rari boieri le colonisaseră, pe seama lor și fără act de la Domnie, fiind ei cei d'întăiî ocupanți ai unor locuri fără stăpînî. Sau altfel de pământuri stăpînite individual, boierește, după dreptul nou și superior, bizantino-roman, adus de peste Dunăre, resultaî din vre-o confiscare pronunțată de Domn în paguba unuia și în folosul unuia.

Nici în Făgăraș, o *nova plantatio*, Domnul nu dăruiește pământuri, trebuind să respecte și acolo, de și într'o măsură mai mică, — aici fiind precedentul regal, de expropriere parțială, — vechiul drept țerănesc, de libertate umană și stăpînire teritorială a săteanului. Boierii capătă acolo domenii de imunitate sau, în deplină stăpînire directă, numai părți nelocuite de munte sau de pădure. Astfel se întemeiază boierimea de Făgăraș, care pe urmă, firește, a încălcat

¹ *Arch. ist.*, I, p. 37.

tot așa de mult și într'un fel tot așa de firesc ca și cealaltă.

Totuși, încă de la început aflăm la Munteni, pe lingă boieri și curteni — aceștia din urmă, de sigur: strajă și oameni de serviciu —, cnezii și Rumini. E o întrebare dacă pe atunci, în vremea lui Mircea, cnezii erau numai țerani liberi trăind sub regimul cnezatului, cum se constată mai târziu, și o întrebare și mai mare dacă Rumini pot fi puși în aceeași categorie socială și agrară cu parecii Răsăritului. Părerea cea mai firească e aceea că prin cnezii se înțeleg magistrații satelor, aleși dintre bătrini, de bună samă în biserică și printr'o procedare electorală pe care o întâlnim mai târziu la țeranii din Săliștea Sibiului, de pildă¹, iar „Rumîn“ e cel ce *nu e alt ceva decît Român*: omul obișnuit, omul de rînd, fără ca aceasta să însemne și o inferioritate socială, o scădere a întregimii drepturilor umane. Căci n'am avea precedente de o astfel de o înjosire a numelui național la niciun popor; vezi, din potrivă, ce e *homo francus* la Germanii din Galia!

Concesionarul imunității e scutit pe domeniul său de vămii (вѣмн), adică de dijme, de gloabe, de podvozi și olace, și i se dă asigurarea că nu va fi călcat de judecătorii (сѣдци) Domnului, de cei ce strîng birul — de la o vreme — sau gloabele (кнрчи, глобници)².

Deci Țara-Românească a avut la început, cum era și firesc pentru o țară întemeiată fără amestec străin, fără cucerire, fără schimbare a ideilor fundamentale ce trăiau în masa poporului, — numai țerănime pe deplin liberă și stăpînă, în chipul colectiv pe care-l cunoaștem, chip întemeiat pe moștenire, pe pămînturile ce lucra, pe heleșteu și pe pădure. Această țerănime nu se putea cobori într'o stare inferioară prin clasa boierească din veacul al XIV-lea sau al XV-lea, alcătuită din cițiva dregători numai și neavînd încă banul cumpărărilor și expropriierilor în momente de

¹ *Sate și preoți*, p. 121.

² *Arch. ist.*, I, p. 6.

crisă la îndămîna ei. A trebuit ca întreg regimul economic să se prefacă și în locul schimbului de obiecte să se introducă plata în bani prin negustorii și speculanții străini din orașele mari ale peninsulei balcanice, mai ales, și, în rîndul întâi, Grecii, Armenii, Turcii din Constantinopolea împărătească, a trebuit ca asupra țăranilor liberi să apese la un anume moment o sarcină bănească — a *tributului* către Sultan — pentru ca, într'o mare crisă, proprietatea mică să dea faliment și clasa boierească, ajunsă acum puternică, să aibă mijlocul de a cumpăra pe bani pămînturile acelora cari nu mai erau acuma decît birnicii Sultanului, „săracii“ Împăratului păgîn.

Sărăcia adusă de cererea birului în bani putea ajunge așa de mare, încît pe la 1680 un străin care știa bine țara, putea să scrie: „Boi nu sint. Cite doi oameni, și adesea bărbatul și nevasta, trag carul în care se aduc lemne de vindut sau pentru casă. Am văzut și un om, de-o parte, și de alta, un bou, trăgînd carul¹“.

Aceste lucruri le vom urmări, de altfel, îndată în amănunte.

VI.

Domnii Moldovei și satele moldovenești.

În Moldova, Voevodul maramurășean trecut în această nouă vale pentru a întemeia o a doua „Țară-Românească“, numită după apa Moldovei, aducea cu dînsul obiceiuri maramurășene, înriurite în mare măsură de regimul nou unguresc, regim de feudalitate, pe de o parte, regim de Stat modern începător, de alta. Astfel înțelegeau legăturile dintre pămînt și oameni, boieri și Voevod, Domnii și tovarășii de cucerire, de strămutare și aciulare, mai bine, ai lui Bogdan-Vodă cel d'întăi.

În fața lor: Voevodul, „Domn al țerii moldovenești“, și vitejii — *equites* — din suita lui, *viteji*, cu cari el și cîrmu-

¹ Engel, p. 116 sau *Mag. ist.*, V, p. 65.

iește o bucată de vreme, amintind concursul lor și în formula documentelor, — se află, mai rare ori decît în Țara-Românească de la Dunăre, sate și moșii locuite de țerani coborîtori din același moș și avînd în fruntea lor juzi. Aici, afară de unele părți bacăuane sau putnene, unde judele e înlocuit printr'un *birău*, — în coloniile ungurești venite din Secuime și chiar, probabil, în satele românești vecine, — așezămintele vechi nu sînt înrîurite de nimic străin. N'a fost în Moldova o încercare, ca aceia săvirșită în Oltenia, la jumătatea veacului al XIII-lea, de a face din unii cnezî Voevozi și de a înălța situația cnezilor în genere, făcîndu-i să atirne însă de regele unguresc și să-î ajute sarcina de stăpînire și exploatare.

Din această situație de forțe și de antagonisme în ceia ce privește dreptul, datinele, tendințele, rezultă următoarele fenomene nouă.

De și n'avem știre despre ei, și Moldova a trebuit să aibă Voevozi locali, de vâi, înaintea de coborîrea Maramurășenilor, cari nu erau în măsură să deprindă Ținuturile dintre munte, Siretiu, Prut și Nistru cu o viață absolut nouă. Aceștia aū dispărut rāpede — un întunec de nepătruns acopere însă cele d'întăiū timpuri ale principatului Moldovei — și drepturile lor: de judecată criminală, de osîndă capitală sau de gloabă mai mare, pe de o parte, și de dijmă, pe de alta, trecură la Domn, întocmai ca în Țara-Românească. Domnul însă cedă aceste drepturi, în scurt timp, *vitejilor*. Mănăstirile, mai nouă și mai puțin însemnate decît ale Muntenilor, vin numai în al doilea rînd și ceva mai tirziū, adăugîndu-se și faptul că evlavia maramurășeană era simșitor mai mică decît a Domnilor munteni, formați la școala și după exemplul cucernicilor Împărați și regi ai Balcanilor.

Actul de danie e, de fapt, în multe casuri, numai unul de imunitate — această imunitate, obișnuită și la Tatarî, vechii suzerani ai țerii, se zicea, în slavona documentelor, și cu un termen împrumutat de la ei, *tarcan*. El

nu dădea *viteazului* decit drepturile regale, drepturi feudale asupra unuia sau mai multor sate, care se desfăceau prin aceasta, afară de anumite drepturi necesare ale stăpînitorului, din domeniul de Stat și treceau în domeniul particular. *Judele* rămînea în unele casuri, și actul domnesc zice atunci: „unde este jude (ЈУДЕ ЕСТ) cutare“; și atunci acest jude sau cneaz — cuvîntul *cneaz* se întilnește și el de cîteva ori — e într'o situație scăzută față de aceia pe care o avuse la început. Precum cneazul din Ungaria ajunge tot mai mult omul Regelui său al nobililor infeudați de acesta, *judele* moldovenesc se coboară tot mai mult pînă la starea unui dragător, unui ureadnic al stăpînului, „viteazul“ de odinioară, ajuns, după moda muntenească, „băsărăbească“, uu *boier*. În alte locuri însă, acești stăpînitori noi, cari pot vorbi în oarecare măsură de dreptul de cucerire, nu cruță așa de mult trecutul, și, astfel, în loc de a se pomeni judele „ce este“, se vorbește numai, pentru a se lămuri întinderea teritoriului făcut *imun* de către Domnie, — de „judele ce a fost“, și, une ori acest jude avînd un nume de la care derivă al satului, se vede că e vorba de însuși întemeietorul depărtat. În astfel de sate, ureadnicul său *vătămănu* boieresc se instalează de la început. în locul ocupat odată de jude.

Cînd documentul de danie, adecă de imunitate, spune că să dă cuiva o *judecie* sau „amîndouă judeciile“, aceasta nu înseamnă alt ceva decit că scutirea se întinde asupra unui întreg teritoriu, judecat de un astfel de jude, sau asupra amînduror părților dintr'un sat, care, avînd, în ceia ce privește locuitorii, *altă* spiță a neamului, au și juzi deosebiți, represintînd fiecare alt *moș* și începător al semînției.

Juzii moldoveni dispărură în curînd cu totul, și pe la 1550 nici nu mai era urmă de dînșii; pretutindenî omul boieresc li luase locul. Dacă mai târziu se mai vorbește — supt Petru Șchiopul — de un bir „cnezesc“, el pare să fie în legătură, nu cu vechii cnezî, ci cu acei „nemeși“ — ziși mai pe urmă, după nomenclatura turcească. *mazili* (depuși),

— neamuri de boieri fără dregătorie, cari figurează în socotelile acestui Domn, ca o categorie fiscată deosebită¹. În Țara-Românească iarăși, veacul al XVI-lea nu înfățișează *juzi*; *judetele* sînt acum Ținuturi ale Domniei, iar țeranii liberi, dacă se zic *enezî*, cuvîntul nu se mai traduce în românește prin *juzi*, ci prin *judeci*. Prin Buzău aflăm și o „cale a judecilor“, foarte veche². Vechiul așezămint se păstrează doar cu acel rost primitiv, la Țiganî, cari, veniți la noi prin veacurile al XIII-lea și al XIV-lea, cînd trăiam numai cu Voevozi și juzi, au păstrat aceste rinduieli, în viața lor rătăcitoare pînă astăzi — și în actele citate ale regilor sîrbi ei poartă un nume românesc, cu rotacism, „Țingari“³. Statul unguresc a recunoscut pe „Voevozii Țiganilor“, cu cari cetatea Brașovului avea, de pildă, legături oficiale, și la noi boierii ca și Domnia se îndreptau către juzii țigănești așa cum s'ar fi îndreptat către pîrcălabii sau vătămăni Romînilor din sate, sau către juzii și sultuzii locuitorilor din orașe.

Pentru a încheia cu această veche instituție, Arîminii au avut *celnicii*, conducători de cete, în păstorie, căraușie sau război. Dar Romîni din Bosnia, luptători de graniță, haiduci adesea în teritoriile disputate, se întîlnesc și la sfîrșitul veacului al XVI-lea, cînd Imperialii tratează cu dinșii, stînd supt *enezî*, cari-și zic une ori, cu un cuvînt turcesc nou, care corespunde celui slav de celnicî: harambași⁴.

Întorcîndu-ne în Moldova cea mai veche, se mai întîmplă însă ca Domnul, care era stăpîn pe toate terenurile nelocuite sau neluate în stăpînire, să dăruiască din această pustie fără margini unuia dintre tovarășii săi de luptă, sfetnicii și ajutătorii săi. Acesta căpăta pămîntul, încă sălbatec și necurățit, între anume dealuri ori

¹ Cf. Bogdan, *Cnezii*, p. 24 și Hurmuzaki, XI, pp. 219—20.

² *Studii și doc.*, XVI, Hirtîi Olănescu.

³ *Arch. ist.*, III, p. 120.

⁴ *Gesch. des rum. Volkes*, I, pp. 15—23. V. aici, la urmă, apendicele II.

munți și anume riuri sau linii de demarcație naturală. Acest pământ n'avea nicio valoare pentru dînsul pînă ce nu era *lăzuit* prin munca oamenilor, pînă ce nu era făcut potrivit pentru pășunat sau pentru lucrat ogoare prin munca oamenilor. Trebuia, prin urmare, ca, în orice chip, să se atragă aici coloniști. Și acești coloniști se alegeau dintre vecini și 'se și numiau „vecini“, — ca și la Munteni în veacurile XVI-XVII — fiind astfel într'o situație care se asemăna cu a *parecilor* bizantini. Ceia ce deosebia pe acești țeranî așezați prin „invoială“¹ era îndatorirea de a lucra cîteva zile pe săptămîină sau pe an pentru stăpîn și *pe pămînturile acestuia, rezervate pentru dînsul*. Aceștia, prin urmare, datoriau *claca*. Și prin îndatorirea la clacă ori prin lipsa acestei îndatoriri se statornicia marea deosebire între vechii țeranî băștinași, trăind pe pămînturile pe care comunitatea le avea din veac, și între țeranii cei noi, cari, ca și coloniî apusenî din veacul de mijloc, veniau să se așeze pe pămîntul stăpînului. Ei primiau astfel un regim de invoieli, ce putea să fie cît de greū și, oricum, presupunea un număr de zile de lucru pe acel pămînt pe care stăpînul, conducătorul muncii pentru cultură care se desfășura în pustie, îl păstra pentru el însuși, pentru exploatarea directă, și numai în folosul său, de brațe ispitite sau ciștigate de aiurea — de la Munteni, Ruși, Poloni, Unguri, „Sirbi“ și alții, — pentru o asemenea muncă aproape servilă.

E caracteristic, în această privință, următorul loc într'un document din veacul al XVI-lea: „Oricine va veni într'acel loc, în Lunca Mare, să-î fie vecin lui Bucioc“ — vestitul boier, socrul lui Vasile-Vodă Lupu —, „iar care ar veni din alte țeri, Ungur, Muntean, Sirb sau Grec, să aibă pe cinci ani slobozie de dările și corvezile domnești“². Exista, deci, o foarte însemnată deosebire între colonul *romîn din Moldova chiar*, care, ajungea, așezîndu-se pe moșia fără sătenî a boierului, *vecin*, ca parecul bizantin, și între co-

¹ Cf. pactum, apatum, apaut, πάκτων. V. mai sus.

² Rosetti, p. 259, nota 1.

Ionul *străin, din altă țară*, imigratul, care se bucura de drepturile *sloboziei*. Acesta se găsea într'o condiție cu totul superioară și în folosul *lui*, nu al *domnului de pământ*, stăpînul țerii renunța pe un număr de ani, deosebit în fiecare cas, la drepturile regale pe care le avea oriunde nu acordase vre-un privilegiu de imunitate.

„Vecinătatea“ moldovenească e veche. Rușii, pe cari, în urma năvălirilor lor prădalnice — asemenea cu năvălirile pe care Muntenii le făceau dincolo de Dunăre pentru a căpăta țerii locuitorii noi — îi dobîndiau, cu sutele și miile, Domni moldovenești ca un Ștefan-cel-Mare, un Bogdan Orbul, un Petru Rareș, erau așezați pe moșiile Domnului său ale boierilor ca *vecini*. De asemenea și Secuții cari, atrași de frumusețile și foloasele Moldovei și Țerii-Românești, treceau granița la noi, în veacul al XV-lea, cînd erau prietenii politici și colaboratorii militari statornici ai Domnilor noștri și cari, pe urmă, se plingeau că nu sînt lăsați a rătăci în voie, tocmindu-se unde vor și pe cît timp vor, ci sînt îndatoriți a sta pe o anume moșie și a îndeplini, prin claca cerută de la dinșii, lucrul servil, înjositor după părerea lor¹. Moldova fiind o țară în mare parte nelocuită sau fără locuitorii destui pentru o adevărată viață economică, se înțelege foarte lesne că numărul „vecinilor“ a fost tot mai mare față de acela al locuitorilor vechi, stăpîni de pământ, îndatoriți numai la dijmă și la primirea judecătii superioare, față de Domn sau față de boierul căruia-i fuseseră cedați supt acest raport, din satele vechi de la Miază-Noapte și Răsărit, relativ destul de puține.

VII.

Urmările întemeierii Domniei moldovenești. Emigrări în Polonia și întemeierea de sate românești acolo.

Din stabilirea Domniei în părțile Moldovei, apoi ale Bistriței, ale Sucevei, Siretiului, Prutului și Nistrului, trebui

¹ Hurmuzaki, II², pp. 344—5, an. 1493.

să resulte în chip firesc o îngreuiere a locuitorilor celor vechi, cari *acum* nu se puteau mișca așa de slobod ca pe vremea vechilor Voevozi ipotetici, cari erau mult mai slab decît stăpînitorii de pămînt cei vechi. Multe firii viteze și trufașe, deprinse cu neatîrnarea, trebuiră să se creadă umilite și jignite. Din *acest* motiv, și nu din acela a unei prea mari sporiri a locuitorilor pe un pămînt prea îngust — căci și acuma putința unei munci răsplătitoare se deschidea în toate părțile, în Ținuturi care'n mare parte erau locuite în chip neîndestulător, — trebui să resulte o *emigrare* a elementelor mai îndrăznețe, mai sigure de sine și mai întreprinzătoare.

Astfel de elemente trecură mai ales în regatul unit al Poloniei și Litvaniei, și anume cu deosebire în acele părți unde populația, pe urma îndelungatelor războaie și a strașnicelor năvăliri tătărăști, era încă destul de rară. Regii poloni ajungînd stăpîni pe teritoriile care alcătuiseră odinioară regatul Rusiei Roșii, căutară, nu numai să dea un rost economic real orașelor, atrăgînd în ele tirgoveți, burgheși germani din regiunile Europei centrale, dar, în același timp, ei voiră să facă a înflori pustia prin sate nouă. Pentru aceasta se îndreptară către aventurierii romini din Moldova, cari începuseră a roi peste hotarele lor.

Ei recunoscără ca șefi de emigranți pe anumiți oameni ascultați, harnici și siguri, pe cari-i priviră ca juri său cnezii, întemeietorii de sălașuri nouă. Aceste sate de întemeiere românească, avînd în ele elemente împrumutate din Moldova sau altele alipite la ele și confundate cu dinsele, erau, neapărat, creațiuni de *drept românesc*, și nu de drept feudal sau romano-bizantin, care, acesta din urmă, ar și fi fost imposibil prin asemenea locuri. Decî nu putea fi vorba de șerbie față de un domn sau față de Coroană, de stăpînirea sătenilor printr'un dregător numit, care să fie ales chiar din oameni străini satului, de statornicirea unor plăți, dijme sau indatoriri care să privească individual pe fiecare țeran, de recunoașterea obiceiurilor din țara cea nouă polonă. Din potrivă, dreptul românesc, admis din do-

rința de a căpăta coloniști noi, cuprindea în sine libertatea absolută a țăranilor, cirmuirea lor de dregători proprii din mijlocul lor, *juzii* întemeietori, cărora li se îngădui a-și lăsa urmași din același sînge, răspunderea numai a unei *dijme* față de Coroană, înlesnirea acelei dijme între locuitorii, răsplătirea judeului prin citeva — foarte puține — zile de lucru, de *clacă* pe pămîntul de prisos ce ieșia din socotirea în lungime a lanurilor țăreăști, și, în sfîrșit, renunțarea regalității la orice fel de drepturi care pretutindenii aiurea erau ale ei.

Astfel, și nu în alt chip — decî ca un drept românesc, potrivit cu împrejurările domnitoare în Statul polon și adus acolo prin nevoile de păstrare a neatîrnării, care se iviră la cei mai neastîmpărați și nesuferitori de orice control și încălcare din locuitorii solului moldovenesc, trebuie să se înțeleagă acele „colonii românești“ din Polonia, care se întemeiară mai ales de la 1500 înnainte și cu privire la care avem multe mărturii, cu toate că din ele nu rezultă alte date decît acestea și, doar, păstrarea datinei românești a *colacului* pentru cei ce pîriau pe vinovați sau a organizării militare speciale, cu arc și săgeată, a neamului nostru¹.

VIII.

Crisa financiară din veacul al XVI-lea și „vînzarea“ pămînturilor țăreăști.

Astfel trăiră principatele noastre supt raportul agrar, cu un drept *vechiu* țăreășesc de natură mai mult colectivă — țăranul care curățise o parte de pădure, o stăpîniă însă individual — și cu un drept *noă* boieresc, de natură pronunțat individuală, ca în sistemul romano-bizantin, și, în sfîrșit, cu o renunțare din partea Statului, represintat prin Domn, la toate rosturile lui de intervenție prin judecată, dijmuire și globire, — până tărziu, către sfîrșitul veacului al XVI-lea.

¹ Materialul, din Stadnicki, e analizat în Rosetti, *o. c.*

De la o vreme însă, atît Țara-Românească, cit și Moldova, erau supuse plății unui bir pentru tributul față de Poarta Otomană, și erau datoare să-l răspundă în bani, cari se trimeteau pe „carele domnești“, închiși în „pungă“ cuprinzînd fiecare o anume sumă bine statornicită și asigurată prin pecetea Vistieriei pusă de-asupra ei. În țerile noastre însă, banii veniau prin negustorii străini, din Ardeal și Polonia, care luaū de la noi mai mulți bani decit dădeau și îmbogățiaū prin plata vămilor și altor drepturi, mai ales Vistieria domnească și gospodăria unor boieri mai puternici, iar numai în măsură foarte mică rostul economic al sătenilor. Așa fiind, bogăția națională neputînd produce bani, era nevoie ca banii să se capete din străinătate pe cale de împrumut.

Pentru îndeplinirea acestei sarcini veniau la noi cămătarî răsăriteni, de-a dreptul, sau prin agenții lor, cămătarî cari, nu numai că „înlesniaū“ — spre cel mai mare folos tot al lor, pe Domni, împovărați de la o vreme cu toate datoriile neplătite ale innaintașilor lor, mazili sau fugari, dar făceau și alte speculații, din care folosia boierimea, care vindea ceară, miere, grîne, lemne. Astfel această clasă stăpînitoare, care, după o dezvoltare de măcar două veacuri, ajunsese în adevăr a represinta o clasă socială și economică, alcătuită din destule elemente naționale și unele străine, dispunea de un numerar care s'ar fi căutat adesea în zădar prin căsuțele țeranilor.

Însă aceștia aveau datoria de a-și plăti, la soroace cunoscute, birul. Și, pe lîngă acele soroace cunoscute, se adăuseră și altele, extraordinare, cînd birul, în loc să fie numai anual, se înmulți, în urma îngrămădirii datoriilor unor Domni ce se schimbaū răpede, și apăsa groaznic pe spinarea săteanului liber, care păgubi mai mult decit oricine pe urma acestei anarhii financiare rezultate din bunul plac fără scrupule și fără căință al oligarhiei lacome a Osmanilor.

Deci, siliți de cererea, făcută prin cele mai strașnice

mijloace une ori, a birului împărătesc și a sumelor prin care trebuiau să se acopere alte pretenții, de aprovizionare a Constantinopolei sau de pregătire a unei oștiri, din partea Împărăției, cu care nu încăpea nicio discuție, țeranii începură a se gândi la vânzarea proprietății lor. Știm însă că această proprietate n'avea nimic delimitat și individualizat în adevăr, așa încît un *enez*, un țeran coborîtor din întemeietorul unui sat și creatorul unei moșii, vindea mai mult dreptul său de întrebuițare, în proporții cam nedefinite, a averii în pămînt pe care o lăsase strămoșul din care el se cobora. Totuși boierul vecin era bucuros să cumpere și atîta.

Dar prin vânzarea moșiei țeranul liber, care dădea până atunci numai dijma, trecea firește în situația celui colonizat pe pămînt străin, a *vecinului*. În puterea lui, hotărîtoare acum față de slăbiciunea Domnilor de proveniență constantinopolitană, cari se schimbașu așa de răpede, boierul avea mijloacele trebuitoare pentru a lărgi și preciza dreptul căpătat în acest fel. El știa foarte bine că nu există o autoritate centrală destul de puternică pentru a-i lămurii confuziile voite și a-i înlătura usurpările, adesea ori nerușinate. Prin astfel de „cumpărări“, făcute cu un preț anormal, dictat de nevoie, el își pregătia anexarea pe încetul a moșiei țeranilor liberi la domeniul său particular, locuit de vecini clăcași, domeniu pe care-l ciștigase pe o cale sau pe alta.

Fără îndoială că vânzările se întîmînă mai multe, din ce în ce mai multe, simptomatic și desastros de multe în Țara-Românească, patria clasică a micii proprietăți țărănești, abia încolțită până atunci de domni de pămînt. În schimb, Moldova, unde același proces de concentrare latifundiară se face 'n împrejurări cu totul deosebite, se caracterizează prin confuzia, înceată un timp, cutezătoare de la o vreme — ca în Ciprul veacului al XVI-lea — între țeranul *liber*, dator până atunci numai cu *dijmă*, și țeranul *neliber*, *colonul*, *vecinul*, care mai datorîa și *claca*, în

condițiile speciale ale „pactului” său cu stăpînul, condiții dominate de o anume datină.

Deci, în cel d'întăiu cas, sintem năvăliți de zapisele micilor proprietari ruinați, ale țeranilor aduși la aman printr'o mare crisă financiară determinată de nevoile crescînde ale Împărăției turcești, care ajungea tot mai luxoasă. Statul, înfățișat prin Domn, trebuie să se mulțamească a consacra prin hrisoave această schimbare pe care n'o poate împiedeca și al cărei rost, ruinător într'un viitor mai îndepărtat și fatal pentru gospodăria națională, nu-l poate înțelege. Precum, innainte, el era gata să întărească indiferent orice schimbare sau inovație în proprietatea individuală, astfel iscălia acuma osinda de moarte a neatîrnării economice și, deci, a însemnătății politice țerănești.

În Moldova însă nu e așa. Aici țeranul, înriurit mai de mult și într'un grad mai puternic de o cultură mai caracterisată, are mai multă înlesnire în căpătarea banilor, cu cari a început a se deprinde. Lovitura nu cade aici cu răpezi-ciunea ucigătoare a unui trăsnet. Avem a face mai ales cu o înceată decădere, în care nu se află nimic din solemnitatea catastrofelor tragice. Omul liber, plugarul cu viața proprie se incovoaipe pe incetul supt o sarcină care nu-l strivește de-odată. Și marea proprietate nu intervine determinant și brusc, pecetluind ruina celeilalte forme de stăpînire a pămîntului, ci ea *amestecă* lucrurile tot mai mult, în sensul unei confusii folositoare pentru dînsa, fără ca țeranul, îngustat tot mai tare, să opuipe vre-o împotrivire. Bucuros să scape de datorie, de urmărire, de împlinire, de răspundere socială și de prigonire administrativă, gata să părăsească rolul, greu de susținut, al unui element neatîrnat în viața Statului, vitreg fără vina lui, el se lasă ingenuchiat, înjugat, înlănțuit, șoptind, în locul blestemului ce-am aștepta, mai curind o rugăciune de ușurare. Mindru de libertatea sa în vremile fără Domnie, sprijinitor vajnic și neobosit al Domniei luptătoare, el era numai un susținător scirbit și adinc dezgustat al Domniei vasale, ce atrîna de orice voie și de orice volnicie a Turcilor.

În sfârșit, Domnul moldovenesc însuși — ca și, de alminterea, cel muntean — era bucuros de o schimbare prin care el căpăta, în locul miilor de sate sărăcite care puteau fi strinse numai cu greu pentru răspunderea nenumăratelor și adesea neprevăzutele sarcini fiscale, un număr mărgenit de mari case boierești care garantaū o execuție ușoară a birului și dăjdiilor, și dădeau chiar puțința unor împrumuturi bine venite în momentele de crisă mai grozavă sau de cereri mai năprasnice.

IX.

Cele d'intăiū vînzări de moșii țerănești.

Cel d'intăiū cas de vînzare a părții, a unui „vecin“, adecă numai a „delniței“ unui om ce ajunge astfel vecin la Munteni, e din vremea lui Alexandru Mircea, din 1572¹. — Omul încetează de a fi *cnez*, decî de a se bucura de judecata specială a unui consătean mai bătrîn, tradiționalul „cnez“ sau „jude“; el e supus de acum înainte judecătorelui boieresc, care se zice aici *pîrcălab*. Ca și alți „vecini“, el dă dijma boierului, care din neam în neam — după generalizarea acestei datine — se bucură de imunitate. Față de fisc însă el se găsește ca și înainte: are a răspunde birul și sarcinile în legătură cu dînsul, cum, de altminterea, și mai din vechi, o scutire de orice sarcini ale pămîntului boieresc nu aducea după sine și aceia de bir, care era o capitație, cu un caracter general și absolut personal.

Cel d'intăiū cas de „vecin“ în Moldova — fără act formal de vînzare; decî e vorba de un vechiū vecin-colon, de un parec, din capul locului — e din 1585. Altele, rare însă, urmează apoi, mai ales de la scurta Domnie moldovenească a lui Mihaî Viteazul, care, nu trebuie să uităm însă, represintă, supt mai mult decît un raport, datini care nu sint cele caracteristice ale Moldovei².

¹ Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, I, p. 417 și nota 1; *Gesch. des osm. Reiches*, II, p. 84, nota 2. V. și Apendice I.

² Cf. Rosetti, p. 259, nota 1; *Arch. ist.*, I¹, p. 77.

X.

Vînzarea muncii țeranului fără moșie.

Se știe că, în marea și îndrăzneța schimbare politică începută cu anul 1594, de Mihaï Viteazul și Aron-Vodă, principatele noastre pierdură, prin tratatele încheiate atunci (1595) cu Ardealul ambițiosului și lacomului de stăpînire Sigismund Báthory, dreptul de a-și păstra, în mai multe domenii, obiceiurile lor străvechi. Și Țara-Românească și Moldova erau privite ca unite cu „Crăia“ Ardealului și, deci, ele trebuiau să schimbe vechea datină răzimată pe liberul drept românesc, îngustat de curînd printr'o crîsă financiară nenorocită, cu norma feudală ardelenească, moștenită de la regatul de odinioară al Ungariei. Această schimbare era dorința trufașului prinț de dincolo de munți, și ea corespundea și dorinței boierilor, mai ales a boierilor munteni, mai mulți și mai puternici, mai tari față de Domnie acuma.

Se întîmpla atunci, ba chiar în cele mai multe împrejurări, ca țeranul care, strîns de birari și de adunătorii proviziilor pentru oștile împărătești, își vinduse „delnița“, încă nehotărnicită și cu greu de hotărnicit, ca țeranul acesta, neavînd pe moșie situația lui de mai înainte, și știînd că locuri nelucrate așteaptă oriunde pe muncitor, să fie aplecat a-și părăsi *baștina* de odinioară. Nimeni nu putea să-l oprească de la aceasta. O innoire mare, revoluționară fusese aceia de a se trece părți din moștenirea comună a neamului ce locuia un sat în seama unui străin, întrebîndu-se ori chiar, presupunem, foarte adesea neîntrebîndu-se vecinii de ogor, frații de sînge. Nu se putea introduce, în condiții normale, și învoirea de a lega pe om de pămînt pentru hatîrul boierului.

Paguba ce resulta dintr'o asemenea strămutare pentru acest boier cumpărător se înțelege lesne, cînd se gîndește cineva cît de ieftin era pe atunci pămîntul și cît de scumpă munca omenească. Boierimea, ajunsă stăpînitoare de moșii multe —, cele 300 ale Buzeștilor sînt un exemplu —, salută

cu nespusă bucurie clausa din tratatul cu Sigismund care prevedea că țăranimea lor nu va mai avea dreptul să-și părăsească ogoarele unde lucra de obicei, clausă care privia, neapărat, numai pe acei cari-și vinduseră drepturile de cultivare, căci ceilalți n'aveau de ce să fie ispitiți la o astfel de strămutare¹.

Fără îndoială că această măsură extraordinară n'au mai multă trăinicie decît altele altele înnoiri și reforme ale lui Mihaî. Boierii însă nu uitară actul intern — pierdut astăzi — ce izvorise din acest tratat, împotriva obiceiului țerii, care nu îngăduia astfel de decrete. La orice prilej potrivit, ei invocară în favoarea lor „legătura lui Mihaî-Vodă“, care e pomenită astfel și în mai multe documente de la începutul veacului al XVII-lea.

Ba chiar, cînd Radu Mihnea, urmașul lui Mihaî în Țara-Românească, ajunse a stăpîni în Moldova, el aduse în această țară noul curent agrar muntenesc. Dese ori el va fi hotărît și aici în sensul „legăturii“ pomenite. Ceva mai târziu, ginerele său Miron Barnovschi, primind din partea mănăstirilor, mazililor, „feciorilor de boiari de țară“ și „giupăneselor sărace“ plingerea că mulți dintre *vecinii* lor pleacă în lume și scad astfel venitul pămînturilor dăruite de Domni și de boieri, chemă înapoi, printr'un așezămint, pe care-l cunoaștem în original chiar, pe astfel de oameni uitați de datorie și călcători ai dreptății².

De cele mai multe ori însă, boierul muntean, în loc să recurgă la o măsură de o valoare îndoielnică, găsia mai bine să se folosească de nouăle greutăți bănești ale săteanului, pe care și acum îl urmăria fiscal, pentru a-i cumpăra *persoana*. După un astfel de act, *cnezul*, „vecinul“ ajungea *Rumînul* „de moșie“, omul adevărat, al celui ce-l căpătase cu bani imediat cheltuiți, în nevoia-i ce nu îngăduia iertare; pierduse orice altă însușire acum și nu mai era altceva decît

¹ V. Hurmuzaki, III, p. 475: „Coloni et iobagiones qui ex bonis et iuribus eorum [boerorum] possessionariis in bona aliena clam se contulerint, illico restituantur.“ Tot așa și în Moldova: p. 479.

² *Arch. ist.*, I, pp. 175—6.

Rumîn, — atita vreme cît nu-l liberă, nu-l ierta stăpinul său. Acum nu mai avea nevoie să chibzuiască, să se lupte, — ca și *vecinul* din Moldova și țeranul odată liber, de acolo, pe care-l încalcăse pe nesimțite, fără plată de bani și fără iscălire de zăpis, boierul; ieșise cu totul din organismul general și superior al Statului și intrase pe de-a'ntregul, și el și urmașii săi, în organismul particular și inferior al domeniilor boierești.

Pe acești Rumîni, un călugăr catolic de pe la 1680-90, bun cunoscător al țerii, îi caracterizează astfel: „țeranî vinduți, pe cari-î stăpinesc boierii din neam în neam, și *pe bărbați* îi vînd, îi cumpără, după cum li se pare mai bine“¹. Ceia ce arată desăvîrșit că vînzarea era fictivă și, mai la urma urmei, numai un mijloc de a ținea pe țeranii ajunși „vecinî“ pe moșie, care fără dinșii nu mai avea nici-un preț, e mărturisirea, așa de explicită și de prețioasă, a contemporanului, că vînzarea personală privia pe bărbați numai, și niciodată pe femeî. În adevăr *nu există un singur act în care să se vîndă sau schimbe femeile Rumînilor*, și cunosc unul singur în care să se întîmpine, incidental, cuvîntul *Rumînă*². Formula de răscumpărare zice și ea: „ei și cu toți *fecorî* lor și cu totu neamulū lorū“.

Țeranii rămași liberi erau *megiași*.

Același călugăr catolic din vremea lui Șerban Cantacuzino³ îi definește așa: „megiași adecă țeranî liberi, cari aū moșiile lor, mai marî sau mai micî“⁴.

Cît privește Moldova, în multe locuri stăpinul *rădea cîsla*, ștergea decî de la bir pe *vecinul* său; Statul nu mai urmăria astfel pe fugarii de la cîslă pentru a-î aduce

¹ „Sunt Rumani, id est rustici venditi, quos iure hereditario domini nobiles possident, et *virilem sexum vendunt*, emunt, prout eis melius videtur“; Engel, p. 115 sau *Mag. ist.*, V, p. 59.

² *Gesch. des rum. Volkes*, II, p. 87; cf. *Mag. ist.*, II, p. 296.

³ Engel, p. 115 sau *Mag. ist.*, V, p. 58.

⁴ „Sunt megiasci, id est liberi agrestes, qui suas proprias possessiones, secundum plus et minus, habent.“

innapoî la locul unde erau repartisași cu impozitul — cum se vede pe la 1620; dar el e dator să dea boierului innapoî pe *vecinul* lui răzlețit pe altă moșie¹, și numai printr'o „lege“ deosebită, printr'un privilegiu special, putea vecinul să se „mute“ pe alt ogor.

Vecinătatea era indelebilă ca și *rumînia*, și chiar vecinul care lua o fată de „moșan“, de răzăș, de și stăpînia pămîntul liber al acestuia nu căpăta prin aceasta o schimbare a condiției lui *personale*².

Puține sate de munte, unde pămîntul n'avea preț, unele sate de hotar, care îndeplinau și funcțiuni militare — în Moldova, prin Chigheciu, prin Cîmpulung, prin Vrancea, prin marginea plăieșească, în Țara-Românească regiuni din Mehedinți, Buzău și Teleorman, mai ales —, sau unele sate locuite de țerani priviți ca ostași ai țerii — Curtenii moldoveni și Roșii, *slujitorii* munteni, — acestea mai păstrară încă libertatea, așa de frumoasă în teorie, dar așa de împovărătoare și primejdioasă acum, în practică. Locuitorii din ele trăiau neîmpărțiți ca pe vremuri, lucrînd fiecare în marginea puterilor și nevoilor sale, iar, ca normă, potrivit cu gradul său de descendență din moșul întemeietor. Proprietatea mare, individualisată, boierească, îi strîngea de aproape în unele părți, dar adesea nu-și dădea nicîo osteneală să-i cotopească. Asemenea țerani, plini de mîndrie până azi și conștienți de o mai nobilă obîrșie și de o demnitate care n'a slăbit cu vremea, se numesc în Moldova *răzășii*, iar în Țara-Românească *moșneni*, cuvînt care înseamnă același lucru cu *moșteni*, deci moștenitori, vechi băștinași și urmași ai moșului din vremuri.

XI.

Schimbările din veacul al XVIII-lea.

Veacul al XVIII-lea apucă această stare de lucruri. *Rumînul* sau *vecinul*, legați de pămînt, — de „jirebie“ în

¹ Rosetti, p. 265, nota 1; p. 266, nota.

² Rosetti, p. 264, nota.

Moldova, de „delniță“ la Munteni, — cari represintău majoritatea locuitorilor din amîndouă principatele, datorîa, pe lingă *dijma* „din zece una“, de la sămănături, de la finațe, de la stupi, și o *clacă*. Aceasta era, în de obște, mică, dar se deosebia după Ținuturi, după natura pămîntului, felul așezării și obiceiul locului. Porunci domnești în această privință nu se pomeniau, și doar dacă pravilele de pe la jumătatea veacului al XVII-lea înriuriră întru cîțva datinele în sens unificator, înviind vechi norme bizantine. Astfel se știa în Moldova pe la 1670 că *vecinii* mănăstirești — a căror situație era ceva mai grea, — datoresc călugărilor o clacă de două zile pe lună, decî douăzeci și patru pe an¹. Un act din 25 Novembre 1741 fixează „nartul“ celui „ce o șădea pe moșiile altora“, la 6 zile pe an². Pentru Țara-Românească astfel de hotărîri lipsesc însă cu desăvîrșire. Și lucrul se înțelege ușor cînd ne gîndim că acolo claca nu era un fenomen așa de vechiu, de recunoscut și legitim ca în Moldova, veche țară de *vecinătate*.

Dar acest veac al XVIII-lea se arată mai împovărat, în ce privește sarcinile față de Poartă, decît celelalte toate. Pompa unei mici Curți după moda Stambulului, pompă susținută de niște Domni străini ori înstrăinați, ca loc de plecare măcar, Domni cari n'aveau în țară moșiile și veniturile lor particulare, de moștenire, adăuga și ea la această îngreuiare a birului, dăjdiilor și angariilor.

Se încercă, sub Brîncoveanu mai întăiu, iar în Moldova supt ginerele acestuia, Constantin-Vodă Duca, a se impune boierimii ce se lăfăia în cel mai mare bine ce avuse vre-odată și în cea mai largă scutire de care se împărtaşise, o mai însemnată participare la sarcinile țerii, introducîndu-se un văcărît, o dijmă pe dobitoace, care nu ocolia pe nime³. Se dovedi însă răpede că această creștere, oricît de însemnată ar fi fost, nu ajungea.

¹ Rosetti, p. 261, nota 2.

² Rosetti, p. 319, nota 1.

³ V. Giurescu și Dobrescu, *Doc. privit. la Constantin Brîncoveanu* București, 1907 ; Prefața, p. xli.

Atunci, după cîteva măsuri pregătitoare se luă, de Constantin Mavrocordat, în Țara-Românească, ca și în Moldova (1746, 1749), marea hotărîre solemnă, aprobată și de boierimea și clerul, strînse la Mitropoliile din București și Iași, de a înlătura vecinătatea și șerbția, care erau, de sigur nedrepte, neumane, contrare principiilor de care se inspira acest veac al filosofiei de Stat, dar, înnainte de toate, dăunătoare interesului fiscal, care primă totul. Astfel boierii, cari de la o vreme vorbiau de vecini și Rumini ca de niște robi și, după ce, în Moldova, făcuseră confuzie între țeranii liberi și cei colonizați, priviau pe acești țeranii ajunși în genere neliberi ca pe niște simpli Țigani, vînzîndu-i personal, împărțind familiile, puindu-i în foii de zestre (*nepăstrate* însă), trebuiră să se invoiască, în schimbul creării clasei *scutelnicilor* și *poslușnicilor*, contribuabili cedați lor exclusiv, la acest act de omenie și de interes public, în același timp¹. Pe cînd însă „vecinătatea“ moldovenească fu înlăturată, pur și simplu, ca una ce n’avea *acte în sprijin*, Rumini munteni, pentru a fi liberi „fără moșie“ dădură zece lei de cap². E drept însă că astfel fură *scutiți de clacă*.

Numele chiar al vecinilor și Ruminilor dispăru pe încetul, și sătenii contopiți, — deși fără dreptate — în aceeași categorie, liberă de acum, dar nici scutită de sarcini, nici asigurată pentru viitor — se numiră, fără deosebire, *țeranii*. În același timp, se recunoștea proprietarilor situația legală de stăpîni de moșie — o îndrumare către noțiunea unei proprietăți înțelese și definite în sens apusean.

Mavrocordat, „liberatorul“ statornicise munca de 24 de zile pentru țeranii moldoveni scăpați de „vecinătate“. Prin hotărîri parțiale, întimplătoare, pentru cite o singură moșie

¹ Actele în *Mag. ist.*, II. V. însă Rosetti, p. 316 și urm. Se afirmă încă odată că „vecinii“, ca și „lăturalnicii“, cei sosiți de curînd, „numai partea bărbătească slujesc, scoțînd la lucru numai un om dintr’o casă, măcar cîți feciori va avea omul... , iar partea femeiască nu slujește.“

² *Mag. ist.*, II, p. 285.

și un singur stăpîn, iar de la Grigore Alexandru-Vodă Ghica, introducătorul legiurii pe calea de decrete, prin *ponturi*, — se statornici de acum innainte, mai mult decit odată, „nartul“, suma îndatoririlor țeranului față de acest stăpîn al său.

Oamenii din nou așezați cu casa pe o moșie erau, bine înțeles, mai avantațiați decit ceilalți, și supt Scarlat Ghica-Vodă ca Domn moldovean — ca și în Țara-Românească, la 1746, cei întorși din pribegie — ei lucrau numai trei zile vara și trei iarna, putînd da, în schimb, după o veche măsură, suma de șese potronici¹.

Multiplicitatea acestor fixări vine din repeșitele încercări ale unei boierimii, tot mai egoiste, de a căpăta dela Domni condiții mai prielnice. Și, pentru că Moldova era în legături mai strînse cu Europa, prin Austria, fiindcă ea avea dela 1775 exemplul Bucovinei luate de Austriei, în care aceștia introduseseră un regim aproape ca acela al șerbiei apusene, aici pămîntul ajungea să aibă mai multă valoare, dînd roade mai îmbielșugate, care se puteau exporta, și aici lăcomia boierească vîna mai îndărătnic și nemilos munca țeranului, prin care se făcea toată această bogăție.

Dijma — care pentru stupi era, pe la 1750, o „quinquagesimă“ ($1/50$) numai², iar, în toate timpurile, pentru celelalte izvoare de bogăție rurală, „de a zecea“, se culegea pe cîmp și fără niciun drept de alegere pentru proprietar. Orînduiala munteană din 1785 spune explicit că ea va fi „de rînd, și din bun, și din prost, și la vremea cea orînduită să aibă a veni isprăvnicelul negreșit a-și strînge dijma, iar să nu întîrzie, așteptînd locuitorii cu bucatele lor peste cîmp³“.

Cea mai veche *clacă* în Moldova fusese, după tradiție, — ca și cea, constatată documentar, a oamenilor veniți de

¹ Rosetti, p. 321, nota 2; *Mag. ist.*, II, p. 271.

² Rosetti, *l. c.*

³ Sturdza Șcheianu, I, pp. 73, 76.

curînd, — numai de șese zile : trei vara, trei iarna¹. La Muntenii ea fusese desființată formal la 1746, dar, țeranii rămîind fără moșii în puterea actului de dezrobire, ei fură siliți a o primi iarăși. E drept însă că un Domn moldovean, Mihaï Suțu, cuteză să orînduiască, în anii crizei Revoluției franceze, la 1794, că stăpîniții la cari *vor veni din noii* lucrători, vor lua de acum înnainte numai dijma, fără a mai putea pretinde o singură zi de clacă.

„Nartul“ obișnuit ajunse a se unifica în amîndouă țerile și a fi supt Grigore Alexandru Ghica în Moldova și supt Alexandru Ipsilanti, în Țara-Românească, în Domniile lor coexistente, pronunțat și din bielșug reformatoare, după tratatul din Chiuciuc-Cainargi (1774), de 12 zile pe an, — îndoit ca în trecut. Apoi în zădar stăruiă boierii la toate forurile pentru înmulțirea acestor zile de lucru silit, care erau urite mai ales în Țara-Românească, unde constituiau un urit abus — de către sătenii. Mihaï Kogălniceanu pomeneste o hotărîre a lui Ghica însuși, dată, în Moldova, cu citeva zile înnaintea de uciderea lui, la 30 Septembrie 1777, hotărîre prin care se mai adaugă *cinci* zile și se impune, dar în genere, sătenilor a da ajutor la dresul iazurilor, morilor și acareturilor, precum și să facă podvozi, cărături, însă numai cu măsură².

Trebuie să se spuie însă că se admitea, pe la 1780, și „deosebitul așezămînt cu stăpinul moșiei“.

Mai tîrziu boierii moldovenii smulseră, la 1805, lui Vodă Alexandru Moruzi, pe lingă alte concesii, aceia a 24 de zile de clacă, pe care o ceruseră și Muntenii la 1774³, — dar actul domnesc, supus Porții, nu fu întărit de aceasta, statornică apărătoare a „săracelor raiele“, din truda cărora se hrănia.

E bine să se observe însă că niciodată n'a fost vorba la noi de altă clacă decît de a *căsașilor*, a șefilor de

¹ Sturza Șcheianu, II, p. 10.

² Cf., în *Propășirea, Trei zile din istoria Moldovei*, și Rosetti, pp. 334—5.

³ *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. Iorga, pp. 541—2.

familie, pe cind toți ceilalți membri, chiar și holtei, neînșurați și fără casă, cari și la bir erau împovărați mai puțin, nu erau datorî cu nicio muncă silită și nicio slujbă. Astfel gospodăria țeranului avea totdeauna forțe la îndămină, și, femeile neavînd să lucreze la ogor decît în măsura nevoilor casei, și, anume, pe ogorul dat pentru întreținerea acesteia, ele rămîneau slobode pentru lucrurile îndelungate și migăloase ale țesăturilor și înfloriturilor artistice și, mai puțin stoarse de muncă decît astăzi, aceste femei frumoase și mîndre, dădeau cimpului românesc generații voinice.

În sfîrșit rătășii moldoveni, cari primiau și ei pe lanurile lor înguste un număr de sătenî fără pămînt, aveau dreptul la slujbe întocmai ca și boierii.

Prin aceasta se smulgea însă acestora un număr de oameni de cari ei aveau nevoie în exploatarea agricolă tot mai puternică a moșiilor lor, și de aceia-i vedem pe boieri cerînd, la 1805, ca rătășii să aibă dreptul numai la o despăgubire în bani.

Ca în cele mai vechi timpuri, stăpînul avea dreptul „regal“ de a ținea *moara* și *cîrciuma*, drept mai rar la început, cînd cîrciumele erau foarte puține, iar, în locul grîului sau porumbului cărat la moară, se consuma adesea cel măcinat în casă, la rișniță; totuși morile oltene sînt pomenite și în privilegiul unguresc din veacul al XIII-lea pentru aceste regiuni. Adesea țeranii smulgeau însă dreptul de a-și vinde în măsură destul de mare, mai ales la Munteii, vinul din viile lor¹.

În sfîrșit, Țara-Românească avea datina unor *pocloane* care nu sînt cuprinse în niciun *pont*. Un act domnesc din 1784, înlăturîndu-le, le numește: „jărăbii, tîrturi și alte lucruri“¹. Cum se vede, ele se luaŭ mai ales din munca de țesătoare a gospodinei de țară.

¹ V. vol. XIV din „Studii și documente“.

² Sturdza Șcheianu, I, p. 75.

În schimb, Statul, întemeiat, în această epocă fanariotă, altfel foarte „europeană“, pe un fiscalism neiertător și, totuși, pe o filantropie adesea ori mincinoasă sau împiedecată în acțiunea ei, străjuia neadormit asupra *drepturilor țeranului*, în același timp când îi impunea, lui ca și proprietarului, priviți de o potrivă ca supuși ai Statului, normele agricole priincioase acestuia.

De la început, se recunoaște țeranului dreptul de „*a se hrăni*“ pe moșie, el și toți ai lui, până la întrebuițarea ultimului petec de pământ. Dacă nici întregimea moșiei n'ajunge, se caută, de dregătorii sătești, recunoscuți și supraveghiați acuma de acest nou factor decisiv, Statul, care a înlocuit patriarhala, blajina și părtenitoare pentru boieri Domnie de țară, iocuri pe alte moșii. Ponturile lui Suțu din 1794, citate și mai sus, mărturisesc explicit că, în cas de neajungere a pământului, vornicelul satului raportează ispravnicilor, spunând că nu e „îndestulă moșia aceia unde șed ca să are îndestul și să-și facă finaț“, și ispravnicul îi poruncește „să caute pe alte moșii care se megieșesc“. Stăpînul, neîntrebat în această privință, al moșiilor acelora, e foarte mulțămit, pentru că el nu lucrează moșia cu năimiți, nici, firește, cu mașini, care nu erau pe atunci, și venitul său constă numai în dijma și claca oamenilor „ce se hrănesc“ pe pământul lui.

Ispravnicul, care îndeplinește, astfel, și funcția unui înalt dregător agricol, mai poartă grija — după aceleași „ponturi“ —, „la vremea coasei“, „de a li se da de către stăpînul moșiei iarbă de o parte, ca să-și cosească fin“, supt aceeași condiție a dijmei, de care țerănimea noastră nu s'a supărat niciodată. Stăpînul „îndărătnic“ va fi silit a da finațul, „ori de ce stare va fi“. Și firește că, în schimb, locuitorii nu-și vor lua singuri astfel de locuri, „fără știrea ispravnicilor și a stăpînilor moșiilor“¹.

În ceia ce privește dreptul de a întrebuița *pădurea*, care era odată a satului întreg și care trecuse, prin vin-

¹ *Ibid.*, pp. 46-7.

zări sau prin usurpare, la stăpîn, prin 1780 unii dintre stăpînii munteni îngăduiau ȧeranilor să taie lemne fără plată, pe cînd alții cereau în schimb o clacă de trei zile; ceva mai tărziu, în Moldova, se dădea „zeciuală de la fieștecare feliu de lemn . . . , afară de lemnele de foc, ce nu au să iea nimic“¹.

În sfîrșit se prevede une ori că nu se vor cere sătenilor bani de pod la trecerea apelor, așa-numita *brudina*, străvechiu așezămint, al cărui nume s'a păstrat și pănă astăzi în Ardeal, prin locurile unde riurile mari se trec în orice vreme cu podul imblător, cu hurduzăul.

Acum iată în ce chip Statul *reglementează* viața satului și chiar producția moșiiilor. „Ponturile“ din 1784, muntene, dau drept sătenilor a face apel de la judecata oamenilor boierești la ispravnic și, neapărat, în ultima instanță, chiar la Domn. Un ordin din 1790, iarăși în ȧara-Romănească, pune în vedere ispravnicilor „a sili pe locuitorii toți de obște să iasă cu plugurile lor a face arături de bucate“², — cu toate că era vreme de războiu. La 1794, pentru Moldova, Suțu prevede ca vorniceii să puie pe ȧeranii „să are unul lingă altul, iar nu rășchirat“; un „mazil zapciu“ pentru fiecare ocol are dreptul să indemne pe locuitori „să are și să samene cit de mult“, făcînd chiar „izvod de cite chile grîu, orz, mălaiu sau orice fel de pine au sămănat fieștecare sat“. Vornicul, ca funcționar, și „trei-patru fruntași“ vor hotărî cu privire la pripasuri, stabilind prețul de ispășire. Ispravnicii, din partea lor, poruncesc a se îngădi ȧarinile, stogurile, ariile, numesc jitarii de pază, chiar cu sila, au în sama lor orice *împlinire* și sint datorii a raporta abuzurile, de orice natură, ale „stăpînilor“ și „cumpărătorilor“ sau arendașilor³.

„Imașul unui sat“ trebuie hotărnicit de către „imașul altui sat“; imașul era întrebuițat, cum se vede din actul moldove-

¹ Suțu; 1793; *ibid.*, p. 48.

² *Ibid.*, pp. 73, 77-8.

³ *Ibid.*, p. 46 și urm.

nesc de pretenție boierească de la 1805 și din marele privilegiu acordat de Ion Sandu Sturza oligarchiei, în sfârșit biruitoare, pentru tot felul de vite, mari și mici.

Până și acest proiect agrar din 1805 al boierilor moldoveni prevede impunerea de către funcționari a felului de lucru, oprindu-se „împrăștiate arături“; el recunoaște și dreptul ispravnicilor de a face loc țăranilor rămași fără pământ pe moșia vecină.

XII.

Nemulțămirile țăranilor cu starea lor în veacul al XVIII-lea. Emigrări.

Cum se vede, luată în totalitatea ei, situația țeranului nostru nu era neprielnică în această vreme, când un Stat care stătea mai presus de clase și avea chiar bănuiele și năcaz pe tagma boierească, pîritoare de Domni, neastîmpărată, uneltitoare de schimbări și tulburătoare de țară atîta vreme, purta grija producției agricole și supraveghea, îndreptîndu-i, poruncindu-li și pedepsind chiar, pe acei cari participau la dînsa.

Totuși țeranii în multe locuri aveau grele cuvinte de nemulțămire. În veacul al XVII-lea mulți dintre dînșii își părăsiseră țara — mai ales în Țara-Românească, prin Ținuturile dunărene¹ —, pentru a scăpa de rușinea și de sarcinile „rumîniei“. Supt spahiul stăpînitor de pămînturi în ceia ce fusese odată Serbia și Bulgaria, el era mai bine tratat decît supt boierul său, creștin și romîn; Turcul nu cerea decît dijma, fără a mai voi și claca și fără a năvăli pe om cu tot felul de pofte și pretenții de prea multe „pocloane“, — totuși se obișnuia ca ei să primească „ceva de la vite, legume, pomî, miere“² —, fără a-l „certa“ chiar așa de des și de crud. Decî mulți dintre Rumîni treceau apa hotarului, și unii dintre ei se bucurau chiar, ca străini de

¹ V. și Apendicele I.

² Jireček, *Fürstenthum Bulgarien*, p. 196.

curind așezați, de privilegii speciale. Fără ca satele românești de pe malul stîng al Dunării să-și aibă, toate, începutul atunci, — căci din cele mai vechi timpuri au fost Romîni de o parte și alta a marelui rîu cîntat și slăvit de dinșii, — o mare parte din emigrație trebuie fixată în această epocă. Numai arare ori ajungeau boierii să capete înapoi pe desertorii unei brazde, din care acuma răsăriau pentru dinșii atîtea sarcini și neajunsuri.

Țeranul din veacul al XVIII-lea nu mai era așa de mult în minile, ceia ce însemna adese ori: în ghiarele, stăpînului său. Statul îl scăpase în largă măsură, și Statul îl ocrotia la nevoie, dar acesta se făcea bine plătit pentru aceste servicii sociale — și, el fiind dator cu plăți neașteptate, și grele, învechite, împovărate cu camete multe și împleticite către „Împărăția“ atot puternică, dese ori se lădea porunca de a se strînge birul cu cea mai mare asprime. Și aceasta însemna, cu firea *ciocoilor* strîngători, caznele neomenoase de care răsună paginile indignate ale străinilor sau cartea, plină de pocăință, a unui boier ca Dinu Golescu, și el, în tinereța lui de ispravnic, una din căpeteniile bandei cînoase a zapciilor, de cari gemeau satele. Astfel se porni un *al doilea* curent de emigrare spre moșiile de peste Dunăre ale spahiilor, curent care îmbogăți cu locuitori satele întemeiate mai de mult în raiete sau pe lîngă Mecin, Hîrșova, Silistra, Turtucaia, Rusciuc chiar, Nicopole, și mai ales pe lîngă Vidin, sau aduse chiar crearea de sate nouă în aceleași Ținuturi, în care, pînăastăzi, rasa noastră se păstrează cu caracterul ei deosebit.

XIII.

Pofte boierești de proprietate deplină.

Din ce în ce însă, boierimea, terorizată, o bucată de vreme, de acei Domni fanarioți cari, siguri de situația lor la Poartă, aruncau la temniță ca Nicolae Mavrocordat, tăiau capetele ca bătrînul Moruzi sau despoiau și surgunia ca Nicolae Mavrogheni, începe să se trezească la luptă.

Acest fenomen se petrece de pe la 1770 înainte, cînd acești dregători de Curte, purtători de titluri și stăpîni de moșie află, în dorința lor de a se preface în oligarhie stăpînitoare, sprijinul, întâiu depărtat, apoi adus la îndămină, prin așezarea de consuli la Iași și București, al Rusiei. Domnul e de acum înainte, de obicei, al Sultanului, iar boierimea se tîrăște la picioarele Puterii protectoare, așteptînd de la dînsa, nu numai decorații, ci și o revoluție politică prin care țara să se dea pe minile ei. Se știe că la 1821, în anul Revoluției grecești, boierii îndrăzniră a cere desființarea Domniei, măcar pentru citva timp, și așezarea în loc a unui „decemvirat“ oligarhic, cules numai din rîndurile protipendadei.

Odată cu această înălțare a situației lor politice, ei voiau să capete și o mare prefacere în condițiile agrare. Precum doriau Statul numai pentru dînșii, astfel boierii rivniau numai pentru ei cîmpul,— cel mai însemnat, aproape singurul izvor de bogăție. De o parte, căutau să stingherească, să înlătore, dacă se poate, pe Domn, de alta, să îngusteze și să încovoie tot mai mult pe țeranii. Înțelegeau să fie de acum înainte, nu *stăpîni*, cum li ziceau până acum „ponturile“, ce formau tradiția legală, dar *proprietari* adevărați și deplinii, ca și nemeșii din Ardeal, baronii din Bucovina, stăpînii de șerbii din satele Rusiei.

La 1805 acest curent oligarhic se manifestă îndrăzneț prin cererea pe care o îndreaptă către bunul, îngăduitorul Alexandru-Vodă Moruzi din Moldova, totalitatea boierilor din principatul său. Ei încep afirmînd că, față de prețurile cele nouă și de valoarea crescută a pămîntului, vechile condiții nu se mai pot păstra, fiind prea lesnicioase pentru țeranii și aducînd prea puțin folos stăpînitorilor de moșii. „*Nu-mai finașul*“, spun ei, „este vrednic de *îndoită slujbă* decît aceia ce se arată pentru dînșii că au să lucreze într'un an.“ Nu se gîndiau, în setea lor de ciștig, că ei, boierii romîni, nu puteau invoca niciun principiu pentru o legislație agrară nouă, în folosul lor, căci ei nu erau doar, *peste tot*,

vechi proprietari deplină, cari, din bunătate și mărinimie, sau, din rea înțelegere a gospodăriei, să fi făcut unor oameni fără drepturi concesiți pe care ar fi oricând în drept a le retrage, ci, din potrivă, erau *mai ales* vechi beneficiari simpli ai drepturilor domnești, de dijmă, daruri și judecată, cari, folosindu-se de o crasă fiscală ruinătoare, luaseră, cu acte formale sau pe tăcutele, o stăpînire ce rămînea veșnic împovărată de dreptul de folosință al sătenilor, — vînzătorul țeran însuși neavînd o adevărată stăpînire.

„Dijma“, spun ei, fără a încerca să inoveze în această privință, „să se iea din toate a zecea“. Pentru stupi se va datori, ca și mai înainte, numai *quingagesima*. Dar acum dijma se va întinde, nu numai asupra sămănăturilor și finului, ci și asupra legumelor, afară de ceia ce se cultivă în grădini, pentru casă. E drept însă că și acum se prevede stringerea dijmei în condiții care nu pot da naștere la o șicană sau nu pot îngădui o răzbunare în dauna săteanului. „Nimenea să nu cuteze a rădica de pe țarină rodurile sămănăturilor sale mai înainte de a veni stăpînul moșiei sau vechilul său să măsoare dijma“. Dar aceștia sînt datorii a veni „în vreme cuviincioasă“, căci, altfel, nu este dator „locuitorul“ a aștepta.

Neapărat că se pomenesc drepturile regaliene ale stăpînului, insistînd asupra monopolului vînzării vinului și a rachiului.

Cît privește claca, aici se încearcă schimbarea cea mai mare, datorită îndemnului ce găsiu acum boierii de a face cît mai mult grîu și porumb, care se cereau strașnic pe acea vreme a războaielor europene provocate de Revoluția francesă și urmate de Napoleon. Pretenția boierilor nu e mai mică decît să aibă „zeciuala slujbelor zilelor anului“, decî 36 de zile de clacă. Și aceasta nu li ajunge, ci, pentru a doua oară — după actul lui Grigore Ghica din 1766, — se fixează în muncă valoarea unei zile. Socoteala de total e următoarea; fiecare plug de căsaș să are și grăpeze, în primăvară sau în toamnă, după voia stăpînului, 80 de prăjini. Căsașul să facă prașila în întindere de 15

prăjină fălcești, din cele statornicite de Domnie¹. Să se care de pe același număr de prăjină. Secerea să se întindă asupra a 30 de prăjină, și griul cules de pe ele să fie cărat la curte. Se va cosi și face stog o falce de fin pe an. Clăci propriu zise se vor face patru pe an. Chiar pe moșiile care n'au păduri și nu pot da, prin urmare, ceva în schimb, se vor căra două care cu lemne boierului, și, numai când depărtarea până la pădure va fi prea mare, această slujbă nu se va face, dar ea va fi înlocuită cu alta. În sfârșit, după cea din urmă hotărîre a lui Grigore Alexandru Ghica, țeranii vor trebui să ajute la facerea morilor și dresul de iazuri, la îngrăditul țarinei și coșerelor.

Încă într'un punct, tot așa de esențial, se dă, în același timp, asalt prielnicei datini patriarcale. Stăpînul „nu se îndatorește a da osebit îmaș pentru an, pentru oi, fără *tocmeală* și *învoire*“. Pentru prisosul de vaci, se va face „învoială“, și se hotărîrește prețul, 10 parale pe an pentru o pășune de vită mare. Pămîntul începe a fi foarte scump, și boierul, care se face a se crede proprietarul absolut și ereditar al lui, înțelege a-l da numai în cea mai mică măsură și 'n schimbul unor avantagii reale și însemnate. În loc să mai recunoască dreptul săteanului de a lua finaț și îmaș pe moșia strămoșească, — pe care nici el n'ar fi avut drept s'o vîndă, nici boierul chemarea s'o cumpere, și s'o usurpe încă mai puțin, — petiționarii din 1805 oferă a da un teren bine fixat, care variază 'n întindere, după cum se află în locuri mai „largi“ sau mai „înguste“: între Nistru și Prut, între Prut și Siretiu, între Siretiu și munte, și după cum cel ce primește e fruntaș, adecă avînd 16 vite, mijlocăș, cu 12, codaș cu 6, — de o parte, 8, 6, 3 fălci, de alta, 6, 4, 2, iar în regiunea muntoasă, 3, 2, 1. Cine vrea mai mult, dă „prețul obișnuit“, adecă prețul *nelegiuit*, ce se impunea acum prin îngăduința unui stăpînitor slab. Și stăpînul cu aspirații de proprietar nu se mulțamește cu atît; el își rezervă dreptul de a hotărî că locul său e „neîndestulător“, și atunci fixează drep-

¹ Prăjină gospod.

tul de folosință al țăranilor, deocamdată pentru finaț, la trei părți, prefăcînd astfel cea de a patra, pentru toate casurile, în domeniul său particular, slobod de orice servitute și cu totul intangibil, fără ca vre-o lege, vre-un decret, vre-un element al datinei să-i îngăduie aceasta¹.

Nimic de felul acesta nu se întilnește la Munteni, cari, ce e dreptul, aveau și mai puțin prilej de a vinde, așa încît la ei renta pămîntului, care *se crea* acuma în Moldova, nu se întilnește. Faptul că aici boierii rămîn la vechile obiceiuri mai blinde, singurele legiuite, e și cea mai sigură dovadă că hotărîrea domnească din 1805 n'a fost întărită — cum s'a și afirmat, de alminterea, pe urmă, de generalul Chiselev², — de Poartă, care n'avuse niciodată, și n'avea nici acum, slăbiciune pentru boieri.

Din potrivă, boierii moldoveni, îndemnați de exemplul pe care-l aveau în Bucovina și Basarabia — unde proprietatea, feudală sau absolută, fusese recunoscută pentru boierime din chiar clipa anexării către Austria și Rusia — urmară și mai departe cu pretențiile lor. Dacă, la 1821, partida oligarhică nu izbuti cu cererea ei de supremație politică, ea zădărnici însă, supt noul Domn de țară Ioan Sandu Sturdza, planurile egalitare — fie și numai în cercul boierimii, mari și mici, — ale lui Iordachi Drăghici, și, după

¹ Are un deosebit interes în privința ideilor curente despre proprietate anaforaia redactată, se pare, de Andronachi Donici, prin care se răspundea, la 1817, Domnului, cu prilejul unor plingeri ale Vrîncenilor cari se declarau țăranii liberi (*Magazinul istoric*, II, p. 250 și urm.).

Răzîmîndu-se pe Cantemir, pe Engel și pe Dimitrie Filipide, anaforaia afirmă că Domnul n'a fost nici cînd stăpînul pămîntului pe care să-l fi putut da orîcuî, ci exista, la întemeierea Principatelor, „moșinași locuitori“ cu „baștinii strămoșești și prea-strămoșești“. Se recunoaște dreptul Domnului numai asupra „pustiului“, braniștilor și locurilor pe care s'a făcut, — pe care *el* a făcut adesea țîrgurile.

² Sturdza Șcheianu, I. p. 112.

impăcarea Turciei cu Rusia, după convenția de la Akkerman, după întoarcerea consulului la Iași și în ajunul unui nou război de cucerire al Țarului, ei smulseră bătrînului Domn descurajat și îngrozit actul din 1827, vestitul act prin care, după o luptă care ținuse mai bine de o sută de ani, Statul abdică în sfîrșit înaintea boierimii.

Principiul de căpetenie al acestui privilegiu, dictat de cel mai vinovat interes exclusiv de clasă, e proprietatea absolută a boierului, fără amestecarea ocîrmuirii sau oricui altuia, „îndulcindu-se din ale sale din neam în neam.“ Decî porțile intervenției Statului, larg deschise în tot cursul veacului al XVIII-lea, erau acum zăvorâte cu furie. Nicio dare nu atinge pămîntul boieresc. Toate slujbele cele mari sînt ale boierilor. Cîrciumele sînt ale proprietarului și acesta poate așeza în „orîndă“ pe cine vrea, adecă pe orice Evreu pribeag. Treizeci de ani de stăpînire ajungî pentru a se hotărî proprietatea de veci. Confiscarea — așa de deasă în trecut — e oprită acum. Sechestrele, foarte obișnuite, se îngreuiază foarte mult, și s'ar fi desființat poate dacă aceia cari le cereau mai des, n'ar fi fost Agentul austriac și consulul Rusiei. Moștenirea moșiei se face fără taxă de succesiune și fără taxă de timbru. Concurența străinilor e înlăturată prin clauza că: „Moșii de veci acei de altă nație nu vor putea cumpăra nici într'un chip“. Ca în Rusia și în evul mediu apusean, se hotărește o procedură judecătorească deosebită față de boieri. Pe cînd în veacul „Fanarioților“ ei putuseră fi ridicăți de acasă oricînd, pentru nepresintare la judecată sau împotrivire, de orice „zapci“, acuma Divanul singur, și nu Domnul, cu de la sine putere, poate hotărî o astfel de măsură jignitoare. Și, dacă este ca un boier să fie închis, el va sta pazit *acasă la dînsul*.

Acestor boieri, așa de bine ocrotiți și asigurați, li se ținea țerănimea la îndămină, întocmai ca și vitele de muncă. Actul din 1827 zice limpede că „lăcuiitorii... nu pot avea voie a se ridica fără voia stăpînului“, iar, dacă vor face-o, vor fi „aduși la urmă și certați“, — ceia ce înseamnă: bătui.

Boierimea moldovenească se închisese într'o minunată cetate de privilegii. Nicî Ruşii cari trecură Prutul cîteva luni după aceasta, nu se învoiră a li păstra în totalitate această situație, așa de deplin asigurată.

XIV.

Măsurile Regulamentului Organic.

Potrivit cu prescripțiile convenției de la Akkerman, comisiunii de boieri, *numai* de boieri, cunoscuți și siguri, se alcătuiră pentru a pregăti o Constituție, o „orînduială obștească“, un Regulament Organic, încă înainte de intrarea oștirilor rusești în principate. La așezarea Cîrmuirii cele nouă prin generali plenipotențiarî și Divanuri pe care ce d'întăiu le presidau, lucrările căpătară un caracter mai serios și merseră mult mai iute. După cercetări temeinice, care ținură multă vreme, dînd rezultate care formau o arhivă întreagă, după îndelungate discuții la Iași și București, în comitetele de redactare, — se jertfiră 20 de proiecte —, după o revisie la Petersburg, după presintarea obiecțiilor și dorințelor generalului Chiselev, cel din urmă și cel mai însemnat dintre generalii presidenți, după o ultimă lucrare de poleire și unificare, Constituția ruso-boierească era gata¹.

Ea cuprindea rămășițe ale datinei, inovații folositoare clasei boierești, care vedea uneltirile ei statornice, credința ei față de Rusia răsplătite în sfîrșit, măcar în oarecare măsură, și cuprindea, în sfîrșit, norme administrative rusești, prelucrate după cele ale Apusului, din care se scosese doar sufletul. Întinsa lucrare era împărțită în capitole firești, corespunzătoare deosebitelor ramuri ale vieții de Stat. Unul din aceste capitole privia condițiile agrare, și el era, de bună samă, și cel mai însemnat.

Partea cea mai nouă și mai îndrăzneată din clausele actului din 1805 era primită în Regulamentul Organic, ba

¹ Sturdza Șcheianu, I, pp. 157-8. În Rusia, supt Alexandru al II-lea — *ibid.*, II, p. 418 —, se făcu o anchetă care ținu trei ani de zile.

încă într'o formă și cu o precizare și mai prielnică pentru boierime. Aceasta căpătă dreptul de proprietate, fără vre-un fel de restricție, asupra unei treimi din moșia de până atunci, și principiul defînirii în muncă a zilei de clacă era introdus după actul din 1805, și în această legislație fundamentală care oferia atîtea chizeșii de trăinicie.

La dijmă, Moldovenii prevăd că boierul are dreptul a-și alege, din fîn, clăia care-î convine¹. Claca e, cum doria boierimea în 1805, simșitor crescută, deși se părăsește principiul, admis la început de Moldoveni, al „zeciuelii zilelor anului“². Evaluarea în muncă se face într'un chip foarte împovărător, așa în cit țeranii aveau dreptul să spuie mai tîrziu că li s'a hotărît „ziua cit luna“, fără a se mai pomeni ce se cerea dela dînșii „peste lege“³. Pe cînd dorința generală, mai ales la Muntenii, era să nu mai fie claca — împotriva acesteia țeranii din unele părți s'aũ și răscolat⁴, — Regulamentul stabilia, pentru Moldova, că ziua de arătură în moină e egală cu facerea a 15 prăjini fâlcești (în țelină de 12 numai), fixă la 12 prăjini datoră pentru prășit și secere și cerea ca o zi la fîn să dea neapărat trei clăi; căratul era pus în zile deosebite. Cositul însemna jumătate de falce de iarbă. Pădurile erau socotite aparte.

În schimb, săteanul căpăta locul de casă și un fînăț, o pășune în proporție cu numărul vitelor sale precum și un loc de arătură corespunzător celor de fînăț și pășune. Astfel săteanul moldovean cu cinci vite avea de acum înainte o falce și jumătate pășune, o falce și jumătate arătură⁵. În Muntenia se întilnește această stabilire: loc de casă, islaz loc de jumătate de pogon, trei pogoane de fînăț și tot atîta de arătură.

Locuitorul nu era legat de pămînt, cum voiseră unii

¹ *Ibid.*, p. 95.

² *Ibid.*, p. 120.

³ II, pp. 10, 18 și urm..

⁴ *Ibid.*, I, p. 209.

⁵ *Ibid.*, p. 121. Această întindere de arătură o va avea și *cel fără vite*.

mai înainte. Aveau puțința de a se strămuta, cu o în-
doită condiție, destul de grea într'o vreme cînd oamenii de
la țară nu prea aveau bani la îndămină și cînd, nu cre-
ditul, dar camăta însăși erau excepții rare: pentru a fi slo-
bozi și a putea porni în lume, țeranul trebuie, alegîndu-și
ultimul an de catagrafie, să-și plătească birul pe un an
și să răspundă și proprietarului, ca despăgubire, o sumă
echivalentă cu valoarea muncii la care era îndatorit astfel
pe un timp de un an. Atîta n'ajungea încă; boierii mol-
doveni strecurară clauza că ei pot să *depărteze*, de la o
catagrafie la alta, ca și cum ar fi vorba de niște vaga-
bonzi oarecari, „pe săteni cari ar fi de prisos peste ana-
loghia moșiei sale“, — lăsîndu-li-se, firește, tot lor sarcina
de a hotări dacă moșia e prea îngustă pentru a da hrană
și acestor oameni. Astfel, pămînturile date sătenilor erau
ereditare, înlăturîndu-se, cu totul, datoria de a se împrorietări neconținut, ca din vechi, generațiile nouă¹.

Pentru „prisosurile“ ce ar avea stăpînul, ajuns acum
proprietar legal, pe pămîntul rezervat sieși, se vor face
tocmeli, ca acelea prevăzute la 1805, dar, pentru că arbi-
trariul boieresc ar fi putut merge prea departe în redac-
tarea lor nemiloasă, se prevede, în Moldova, că ele nu vor
avea valoarea dacă ispravnicii nu le vor cunoaște și în-
tări. De altfel, Chiselev, spirit raționalist frances, care se
mindriă, măcar cu aceia că Regulamentul Organic, de și
însemna o îngustare a pămîntului țerănesc, e o lege „simplă
și lămurită“², socotia că urmele medievale ale clăcii, și
dijmei chiar vor peri și că țeranul — ajuns proletar cu
totul, adăugim noi — va avea în curînd cu proprietarul de
pămînt latifundiar numai „invoielii libere“, „fermages de
gré à gré“.

Ca măsură de poliție se prevedea acea, foarte însemnată,
dar impracticabilă, că țeranul nu va putea fi silit a lucra
pe ogorul proprietarului atîta timp cît munca-î e de nevoie
pe propriul său ogor.

¹ *Ibid.*, p. 95.

² *Ibid.*, p. 128. Cf. Rosetti, p. 144 și urm.

Cit privește pădurea, Regulamentul Organic cuprinde că „voia la pădure“ va fi și de aici înainte, „precum se urmează acum“. Un punct care ar fi meritat, de sigur, o precizare mai bună. De fapt, cum se vede din regulamentul muntenesc al averilor mănăstirești, redactat la 1845, pășunea rămânea slobodă pe „miriști, livezi și bălți“.

XV.

Adăugirile și îndreptările aduse Regulamentului Organic.

O astfel de lege nu mulțămia pe deplin pe proprietarii, cari, ca Vodă Știrbei, continuatorul politicii lui Chiselev, pe care, ce e dreptul, însuși o inspirase de atâtea ori, urmăria să stabilească singurii legături a „învoielilor libere“ și resuma în crezul lor în aceste cuvinte pe care le putea crede numai cine nu cunoștea adevăratele împrejurări ale țării: „Proprietarul stăpîn absolut pe pământ, țeranul stăpîn absolut pe persoană și lucru“. Ei stăruiau în părerea, care a fost exprimată apoi în dezbaterile comisiei de proprietate din 1848, că drepturile lor vin din cucerirea lui „Radu Negru“, pe care istoriografia timpului îl prezenta ca întemeietor al principatului muntean; pentru dinșii claca nu era decît o chirie, din vechi îndătinată, pe care țeranul venetic o plătia boierului, proprietar din capul locului¹.

Cea ce-i mai nemulțămia în Regulamentul Organic, pe lângă principiul servituții față de țerani, din care ei ar fi voit să facă, precum spunea Știrbei, numai un „provisorat“, era și neconținutul amestec al administrației, fără care, de altfel, nu s'ar fi putut ținea nici atîta o lege așa de complicată și gingașă. Unul din ei, care vrea mai curînd măsura cea mai radicală de prefacere decît menținerea unei stări de lucruri așa de dăunătoare pentru gospodăria națională și așa de jignitoare pentru mîndria boierească, Petru Opran, scrie într'o broșură²: „Cînd se va privi neînsemnatul folos

¹ *Ibid.*, p. 470.

² *Cestia proprietății de moșii în principatul Romănia*, Paris, 1858; pp. 44-5.

ce se trage chiar astăzi după pogoanele legiuite, lesne se va convinge vericine că restul de pământ cu dreptul de absolutism lesne îi va oferi, în scurt timp, mai mare folos decit trupul întreg al moșiei și că această avere va fi tot de odată sigură pe viitor“. Și aiurea¹: „Trebuie să mă aplec la cel mai mic scriitoraş al sub-administrației spre a mi se împlini dreptul fixat de lege... Convins fiind că nu vom putea dobîndi niciodată absolutismul asupra totalului moșiei, precum mulți nădăjduiesc și că, chiar dobîndit fiind, nu vom putea fi siguri pe o avere ce nu se stăpîniă cu asemenea întindere până acum; căci, așa, nemulțămirea și dezbinarea între aceste două clase vor mai crește, în loc de a se împuțina, din care nu va izvorî niciun bine, ci, din potrivă, nenorociri nenumărate și peirea țerii“. Și, într'o comparație foarte potrivită, el asămăna moșia sa, cu locuitorii și lucrătorii pe cari neapărat trebuie să-î ție și să-î lase a se hrăni, cu proprietatea unei case, „din care numai o parte ar fi în dreptul stăpînului ei de a o închiria după plac, iar cealaltă parte ar sluji pentru trebuința sărăcimii, cu o chirie hotărîtă de Guvern“².

Iar la 1848 un proprietar se plingea astfel: „Eu șed cu hrisovul moșiei în casă și el stăpînește moșia mea“.

În sfîrșit țeranul avea ca ideal căpătarea unui loc de casă și grădină, ba chiar a unui ogor în propriu, cu plată sau și fără plată, iar, pentru ce ar fi să mai poată lua, sistemul dijmei pure. În comisia din 1848, unul zice: „Să ni dați o pîrticică de pămînt care să ni fie de ajuns pentru hrana noastră și a vitelor noastre și, după acea pîrticică de pămînt, cui îi va trebui mai mult pămînt ca să muncească, îl va cere de la stăpînul pămîntului, și-î va da din zece una“. Astfel, „după ce se va împărți și clăcașului cite o pîrticică, apoi este sfîntă proprietatea“³. Și se găsiau unii din clasa stăpînitoare cari dădeau un răspuns ca aceasta:

¹ Pp. 59-60.

² Sturdza-Șcheianu, pp. 44-5.

³ *Ibid.*, p. 477.

„*Pärticica voastră o cunoașteți: o aveți tocmai de la Radu-Vodă, și ați stăpinit-o până la 1812. Atunci noi, boierii cei mari și mici, împreună cu Caragea-Vodă*“, — prin Condica de legi a acestuia care consfinția datina — „ne-am unit, v'am luat-o, v'am dat-o, iar v'am luat-o“. Cu rea credință, boierii făcură să nu se publice în ediția din 1847 a Regulamentului clauza care îndatoriă pe proprietarii vecini să dea pământ acelor ce nu l-ar putea găsi în cuprinsul moșiei pe care-și aveau casa¹. Cite unul dintre țeranii însă ar fi vrut „vechea stăpînire, cu desăvîrșire, afară de veniturile circiumelor, venitul rachiului, al vinului, etc.“². Ceva mai târziu, se găsea printre țeranii de aceia cari vorbeau și despre „drepturile părinților lor“, fără să alunece însă dincolo de oferta împăcinitoare a unei despăgubiri³.

Plîngerile cele mai obișnuite priviau urmărirea sălbatece ale clăcii, pe care oamenii n'o dădeau bucuros, nici la timp, — de aici și vorba: „munca de clacă“, muncă silită și rea —, din partea isprăvnicilor, ajutați une ori și de organele Cirmuirii. Unul din delegații săteni de la 1848 pomenește, înfiorîndu-se de minie, despre închiderea recalitranților prin „beciuri și coșare“, fără foc, udați cu apă, care îngheață pe trupurile lor, în zilele aspre de iarnă⁴. Sau ele privesc caracterul silit, imperativ al unei tocmeli care se făcea între unul care putea totul și cellalt, care nu era în stare să afle niciun sprijin, în sărăcia și lipsa lui de drepturi.

Totuși țeranii din Moldova se împăcau mai lesne cu noua stare de lucruri. Acolo, proprietarii stăteau la țară și îngrijiau de aproape de toate cele, fără să uite pe țeranii. „Prisosurile“ le dădeau mai ușor, cerind în schimb o cîtime de lucru care nu era exagerată. La 1851 erau încă, într'o comună de o sută de familii, zece țeranii cu patru boi, și

¹ *Ibid.*, p. 519.

² Cf. *ibid.*, p. 483.

³ *Ibid.*, II, p. 35.

⁴ *Ibid.*, I, p. 483.

totuși se credea că această stare de „sărăcie“ cere o grabnică îndreptare. Străinii se amestecau numai ca orindari ai circiumelor, și un proiect de lege propus de Costachi Sturza la 1844, votat de Adunare, dar neexecutat, pentru că nu-l întări Domnul, căuta să-i înlătore și pe aceștia, hotărînd că „orinzile de prin sate și *dijmurile* să fie oprite pe viitorime a se da la Jidovi, cari să nu se îngăduie a avea ședere, nici locuință prin sate“, pe care le vor părăsi în trei luni. Se prevedea și ieșirea Evreilor din ținuturi¹. Dar voia, contrară, a Domnului birui, și, în ținuturi ca și în unele sate, se putură vedea și mai departe „beșicile de rachiū întinse pe tărăbile unor șoproane“, făcînd, prin „omoritorul venin“, „în cea mai mare parte meseria speculanților jidani“ și storcînd „sănătatea și averea țeranului nostru“ —, scrie un contemporan, și unul din cei mai competenți și mai iubitori de buna stare a sătenilor, Ioan Ionescu, agronomul².

Cu toate acestea, legătura dintre țeranî și boierî se păstră și mai departe bună, în Moldova, am zice: aproape frățescă, prin neconținuta colaborare spornică în același lucru al pămîntului, cu proprietarii trăind la țară. „Țeranul e așa de legat de proprietar“, afirmă un cercetător critic, încît influența guvernului nu e nimic comparată cu a lui“³.

În Țara-Românească era *altfel*. O gospodărie modernă a cîmpului nu se putuse întemeia acolo. Boierii făceau mai mult „politică“ și stăteau mai bucuroși⁴ în casele lor bucureștene de pe Podul Mogoșoaii decît în șubredele locuinți de vară, lipsite de orice confort și de orice poadoabă, fără mobile, tablouri, cărți, pe care le numiau cu un cuvînt din vocabulariul migrațiunilor turcești: „conace“, adică simple popasuri. Cei mai mulți erau bucuroși a-și găsi, printre Greci, Sirbi, Bulgari, un arendaș care să-i scape de orice altă grijă decît a luxului, petrecerilor și intrigilor politice.

¹ *Ibid.*, 271-2, 276-7.

² În *Propășirea*, p. 116.

³ Sturdza-Șcheianu, I, p. 600.

Țeranii însă-și cunoșteau dreptul de a lua ei în lucru moșia, în cazul cînd proprietarul ar fi împiedecat de a o face. E caracteristică în această privință hotărîrea moldo-venească de la 20 Februar 1803, care prevede ca, „pentru moșiile ce se vînd în arendă, protimisul la cumpărare să se dea“ -- ca din vechiu — „locuitorilor ca șed pe dinsele“; numai cit aceștia trebuie să-și presinte cererea pînă la Sf. Gheorghe, ca să nu se întimple abuzurile *țerănești* de pînă acum; căci „locuitorii îi privia [pe arendași] stăpînind un an sau doi din anii ce avea să stăpînească, și apoi cerea protimisul, . . . scoțîndu-î din moșie, fără de vreme“. Și Domnul specifică, la sfîrșit, că e vorba de o arendare din partea obștii întregi: „Nu găsim cu cale ca să se dea numai la doi sau trei, fiindcă acei asupresc pe cei mai săraci“¹.

Arendașii cei mulți din principatul muntean n'aveau pentru pămînt și pentru om grija proprietarilor pe cari erau chemați a-î înlocui. Alexandru Ghica-Vodă recunoaște aceasta în termenii aspri, la 1841: „Multe din aceste năpăstuitoare învoiri găsesc înlesnitoare mijloace arendașii a le săvîrși. . . Arendașii cari, lacomi fiind și găsind mijloace îndemănatece și apăsătoare, năpăstuiesc pe locuitorii, căci proprietarii, cunoscînd adevărat folosul lor, vor îmbrățișa și vor avea pe locuitorii în cea mai bună stare, neavînd trebuință a alerga la mijloace nepravilnice“².

XVI.

Măsurî de administrație luate în aceiași epocă pentru ajutarea țeranilor.

Pe încetul, prin măsurî mai mărunte, se încercă îndreptarea relelor, mai ales în Țara-Românească, unde și contractele de arendare ale Statului, care luase asupra-și ave

¹ *Ibid.*, p. 49 și urm.

² *Ibid.*, pp. 344—5.

rile mănăstirești și avea și proprietatea vechilor teritorii de raiele la Dunăre, duc mai departe, în sensul cel bun, dezvoltarea condițiilor agrare. Astfel se impune arendașului, la 1845, a nu subarendă altora decît sătenilor: „Nu va putea arendașul a da la niciun om străin măcar o palmă de loc din pămîntul ce va prisosi peste legiuitele pogoane, pînă, mai întîiu, nu va îndestula pe locuitorii șezători pe acea moșie, după cererile ce din vreme aceștia îi vor face“. Tot odată se opri întemeierea unor împrejurări care să fie în stare a impune aceleași prețuri pentru o regiune întreagă. Regulamentul pentru averile mănăstirești decide atunci că „niciun stăpîn de moșie învecinată cu vre una mănăstirească nu va putea să fie arendaș al aceleii moșii“¹. Arendașului i se impune îngrijirea bună a bisericii satului². În domeniul Giurgiului, Statul hotărăște arendașului în ce condiții va da sătenilor pămînturile de „prisos“³, luîndu-se dijma simplă, *ori chiar dublă*, dar, în ceia ce privește claca, numai „o zi cu minile de pogonul de prisos“. După rînduiala din 1845, arendașul lua însă, din finaț, nu dijma, ci a cincea parte. Se vor da fiecărui sătean locurile ce le-a avut pînă acum, zice un contract mai nou. În anume contracte, pentru a se împiedeca darea în pripă, chiar asupra lucrului, a unor pămînturi rele, se specifică facerea învoielilor „cu trei luni înnaintea începerii lucrului de primăvară, însemnîndu-se din vreme și locurile ce li se vor da“. Pe același domeniu al Giurgiului, se poruncește a se ridica dijma fără zăbavă, „la adevărata vreme a dijmuirii, adecă îndată ce va culege fiecare felurime de rod, neputînd a zăbovi cu dijmuirea mai mult de *opt* zile“, termin care, pe alte moșii, se prelungește pînă la *cînsprezece*, cel mult; măsura era necesară pentru că, și pe la 1850, se întîmpla „cite odată a sta ogoarele oamenilor nedijmuite pînă la căderea omătului“, mijloc de constrîngere criminal, care s'a păstrat, ca o ru-

¹ *Ibid.*, p. 441, 447.

² *Ibid.*, p. 443.

³ *Ibid.*, p. 285 și urm.

șine a administrației, a moralității publice și a întregii civilizații din România până în anul grozav 1907, pe care astfel de bașbuzucii l-au pregătit.

Dacă un sătean defrișa, *curăța* un loc, a lui în toate privințele era „curățura“ rezultată din munca pe care o cheltuise. În sfârșit, printr'o măsură generală, votată de Adunare la 1842, se îngăduia săteanului nemulțămît pe moșia lui „să are prin vecinatele moșii“ și aceluî care, prin zestre, moștenire sau cumpărătură, a ajuns undeva proprietar, să se mute pe acest pămînt, fără nicio împiedecare, — dar pierzînd, firește, dincolo dreptul său de servitute¹. În anul următor, Adunarea se pronunța că, dată fiind antipatia săteanului față de clacă, ea să poată fi răs-punsă, măcar pe jumătate, în bani.

XVII.

Mișcarea spiritelor pentru „liberarea“ țeranilor.

De la o vreme, o sumă de tineri, cari, ca Ioan Ionescu, ori Ion Ghica, făcuseră studii de agricultură și economie politică în străinătate, adecă în Franța, odată revoluționară și rămasă, supt Ludovic-Filip, totuși foarte liberală, sau cari, ca Nicolae Bălcescu, se hrăniseră din scrieri cuprinzînd idei înaintate și descoperiseră, prin studiul sirguincios al trecutului, vechile drepturi ale țerănimii și păcatele boierilor, începură, prin scris și prin graiū, agitație în favoarea unei reforme agrare.

Astfel, pe cînd Ionescu scria, în „Propășirea“², că „toată munca la noi“ — mulțămîtă clăcii — „este silită, dușmană și leneșă“, Bălcescu ajungea, printr'o intuiție deosebită, mai mult decît prin cunoașterea adevărată a chestiei, la rezultatele cele firești și, încălzit prin expunerea sa vioaie, el sămăna în articolul său „Despre starea socială a muncitorilor plugari în principatele romîne în deosebitele timpuri“

¹ *Ibid.*, II, pag. 394 și urm.

² P. 82.

adevăruri dureroase ca acestea ¹ : o „aristocrație de bani sau de stare, singurul fel de aristocrație ce au fost totdeauna în țara noastră“, n'are dreptul a robi o lume întregă, săvârșind astfel o adevărată „monstruositate morală“ și pregătind țeri unde se petrece o astfel de exploatare, soarta Poloniei, care a fost întemeiată și ea pe „robirea gloatelor“, pe „călcarea în picioare a drepturilor omenirii“. Scriind în libertate, supt îngăduitorul Vodă Bibescu, entusiastul tânăr cere tare „o reformă completă și radicală“, pe care o mărginește la răscumpărarea unei mici proprietăți sau măcar la înlocuirea dijmei și clăcii printr'un embatic cumpătat: „a asigura starea materială și viitorul țeranilor făcându-i proprietari pe părțile de pământ trebuincioase hranei lor, cu o răscumpărare în bani din parte-li, potrivită și omenească“, ori, „cel puțin, un drept ereditar pe acele părți de pământ, pentru care să li se ia o plată ușoară de embatic pe fiecare an“ ².

Ideile lui Bălcescu căpătară îndată o manifestare mai deplină, mai bogată, și, în același timp, mai metodică și mai științifică, în broșura pe care o tipări acesta la 1850, în Paris, supt titlul „Question économique des principautés danubiennes“, — la început memoriu destinat Porții și, în urmă, mijloc de lămurire pentru publicul apusean.

Se arată aici vechile împrejurări, începînd, firește, de la Romani, se trece la regimul Regulamentului Organic, analizat până în cele mai mici amănunte, cu ale celor mai înaintați dintre tineri.

Proprietatea zădarnică, storcătoare și primejdioasă a boierului e atacată fără cruțare. Ea i se pare scriitorului numai „temnița în care închide pe țeran pentru a-l exploata prin el însuși, prin argații sau prin arendașii ei“. Străinii o vor moșteni: „Violarea dreptății și legii economice a adus ruina generală a boierilor și țeranilor în folosul aventurierilor străini“.

¹ *Magazinul istoric*, II, p. 229 și urm.

² P. 240.

Încheierea e că trebuie substituirea dreptului real al posesiei dreptului nominal al proprietății. Astfel nu e vorba de „abolirea, ci de crearea proprietății“, potrivit cu principiul că „datoria unei societăți bine organizate e a da fiecăruia din membrii ei întâiu solul, apoi capitalul necesar culturii aceluși sol“. Oamenii s'ar face astfel harnici ca altă dată, căci „popoarele leneșe sint popoarele robite“. O instituție de credit alcătuită din casele comunale, lipsite de sarcinile de până acum, „ar imprumuta țeranilor, pe garanții mici, capitale ieftene“ și i-ar ajuta să cumpere vite, pluguri și sămînță. Pentru plata prețului de răscumpărare, s'ar lansa un împrumut cu 5% dobîndă, avînd ca asigurare chiar pămînturile ce trec în stăpînirea țeranilor.

La 1848, izbucnind în Europa apuseană o mare revoluție politică și socială, studenții romîni din Paris alergară cu tăciunele în mină de acolo, de la vatra focului. Dar revoluția, pe care ei o încercară în Moldova și o făcură, pe citeva luni, în Principatul muntean, fu și opera altor oameni, din altă generație, cu ideale mai în legătură cu vechea oligarhie. Acest caracter dublu, cuprinzînd în sine mari antagonisme, al Guvernului revoluționar din București se simte și în politica lui agrară.

Proclamația de la Izlaz, redactată de Eliad, un moderat, anunță răscumpărarea clăcii și crearea unei Bănci Naționale, care să dea banii pentru acest scop. Dar chestia Băncii nu intră niciodată măcar în fasa unui studiu premergător. Se adună numai un comitet al proprietății, alcătuit, pe jumătate, din boieri și țerani și pus supt conducerea lui Ioan Ionescu, care tocmai pentru aceia venise din Moldova. Multe cuvîntări călduroase, multe constatări folositoare, multe propuneri cuminți, multe tînguirî îndreptățite se află pe foile care cuprind lucrările acestui mic Parlament agrar. Unii oferiau oricît pămînt, dar cereau de la țerani dijmă de $\frac{1}{5}$ din moșie, de la finațe $\frac{1}{3}$ și arendă pentru izlaz. Alții voiau plata printr'o sumă de treisprezece orî și jumătate cit cel real. Se găsiau boieri cari propu-

neaŭ a da Statului jumătate din dijmă pentru a scăpa de expropriare¹. Dar nu se ajunsese nici măcar până la specificarea măsurilor practice când Eliad închise brutal sala de ședință.

Alți factori, cei doi Domni numiți, pe basa convenției ruso-turcești dela Balta-Liman, după innăbușirea Revoluției, Barbu Știrbei și Grigore Ghica, rămîneau acum să resolve chestia țerănească, pe care Regulamentul Organic, prin nedreptatea lui nouă, o făcuse și mai ascuțită.

XVIII.

Schimbarea stării țeranilor în țerile vecine.

Și o asemenea reformă era în adevăr neapărată. Nu numai că țerănimia nu ne mulțămia de loc cu regimul Regulamentului Organic, dar de jur împrejurul Principatelor se săvîrșiau schimbări de acelea care nu îngăduiau păstrarea în Moldova și Țara-Românească a unei stări de lucruri răzimată pe temeliile putrede ale evului mediu.

În Austria — decî în Bucovina —, în Ungaria — decî în Ardeal —, căci de Banat nu mai vorbim, acesta fiind un Ținut de țeranî liberi, colonisați cu privilegiî deosebite, asemenea cu ale Sirbilor, Șvabilor și Italianilor din aceleași regiuni —, se urmase exemplului Germaniei, luînd din pămîntul feudal, împovărat de servituți, o parte din care se făcu basa nouă gospodării a țeranilor liberi. O dare fonciară generală procură mijloacele trebuitoare pentru această expropriare. În articolul său citat, Bălcescu nu aduce numai argumente de bun simț și argumente istorice pentru a sprijini cauza dezrobirii și „împroprietăririi“ săteanului, ci se referă și la evoluția socială săvîrșită în monarhia vecină.

Încă de la începutul veacului, Serbia își goniseră *dahiî* și

¹ Bălcescu, *Question économique*, p. 65.

spahii, adecă, moșierii turci, și tot teritoriul național fusese împărțit între țearni creștini¹. În provinciile rămase turcești, Rumelia, Bulgaria, Sultanul Mahmud făcuse revoluția lui în oștire, înlăturînd, zdrobind cele două corpuri pe care se răzimasă până atunci, timp de mai multe veacuri, acțiunea militară a Imperiului: ienicerii și spahiii. O nouă proprietate rurală fu creată astfel în Rumelia: produsul muncii țeranului se împărția așa, încît Guvernul lua una din zece, proprietarul trei și plugarul însuși cele șese părți ce răminea, fiind dator însă a face secerișul și căratul grînelor la șchela Sistemul de una din două (*ήμήςσεια*, cf. *it. mezzadria*), cu sau fără socoteala seminței, sistem cunoscut și în Bulgaria, se obișnuia numai cînd săteanul venia la lucru cu minile goale. Un al treilea sistem, în care proprietarul primia o treime de la tovarășul său țeranul, se întrebuița în Ținuturile muntoase, mai sărace, ale Apusului, în Epir, de pildă. Elementele ce nu se puteau acoliși astfel, găsia, însă de lucru ca argați, *parasporgii*, cari primia, sămînță, sare, opinci, vite și plug, ba chiar o sumă de bani, și, pe alocurea, se mai bucurau și de dreptul de a-și face, timp de două zile, o cultură a lor pe pămîntul stăpînului. Vechiul sistem al spahilicului, care îndatoria pe țeranii creștini a răspunde feudalului lor musulman un *chesim*, de muncă, de clacă, amestecat cu daruri din tot felul de lucruri și cu o dijmă de grîu, era pretutindeni îngropat, odată cu trecutul². Să adăugim că imășul sătesc, *merà (miri)*, era respectat în tot locul, el fiind apărat chiar prin legile agrare fundamentale ale Osmanliilor³.

¹ V. Ranke, *Die serbische Revolution*; Berlin, 1844; p. 102.

² Cf. Sturdza-Șcheianu, p. 612; Jireček, *Bulgarien*, p. 191 și urm. Cartea lui Romuald Hube, *Despre însemnătatea dreptului roman și bizantin la popoarele slave*, Varșovia, 1868, n'am avut-o la îndămină.

³ Jireček, *o. c.*, p. 155; Hammer, *Osmanische Staatsverfassung*, pp. 284, 406.

XIX.

Legislația agrară a lui Barbu Știrbei și Grigore Ghica.

După dezbateri urmate mai mult timp în comisiuni alcătuite numai din membri puțini, Principatele căpătară, în locul reformei cerute de Ioan Ionescu și Bălcescu și discutate la 1848, o nouă fixare a valorii zilei de muncă și, mai ales pentru Țara-Românească, o reglementare polițienească a legăturilor dintre așa-ziișii proprietari și țeranii.

Legea lui Știrbei e cea mai întinsă și cuprinde, pe lângă principiul mascat al totalei exproprieri a țeranului, o sumă de măsuri părintești. Săteanul va face de acum 20 de zile pe an, „zile“ destul de încărcate și data aceasta, însă el e scutit de multele pocloane. Ieșirea țeranilor la clacă se face pe lista primită de deputații satului, și oamenilor li se dă o chitanță, cu chipuri așa încit să poată înțelege și neștiutorii de carte¹. Munca săteanului nu se poate închiria nimănui altuia. Pădurea e deschisă pentru locuitor. Librete de contracte pentru „prisoase“ opresc, ca și biletele pomenite, înșelările mai nerușinate. Domnul răspinge clausa de a se îndatori țeranul să lucreze bine, zărind în ea un izvor de șicane pentru omul simplu și neapărat². În cursul lucrului, proprietarul trebuie să dea hrana. Dacă țeranul e înștiințat cu trei luni înainte că un accident nenorocit îl împiedecă de a da cîtimea de muncă la care s'a îndatorit, el e iertat de dinsa³. Dijmuirea se face în zece zile, și, dacă e zăbavă din partea proprietarului, țeranii pot proceda singuri la operație, „cu preoții și deputații satului“. Știrbei-Vodă credea că se poate aduce o întoarcere către reglementările trecutului, dînd voie proprietarului să facă programul de cultură.

Statul își ia sarcina de a fixa cit se vor plăti loturile luate din „prisourile“ proprietarului. Un membru al comisiunii ar fi vrut chiar ca stabilirea să se facă „cel puțin

¹ Sturdza Șcheianu, I, p. 650 și urm.

² *Ibid.*, p. 645.

³ P. 640.

pe două perioade de recensămînt“, și anume pentru că o experiență de optsprezece ani dovedise „exacțiunii din partea arendașilor, asupra cărora proprietarii nu exercitaū o supraveghere destulă, și abuzuri din partea autorităților locale“. Interesul de clasă făcu să se răspingă acest termen mai lung, dar maximul, pe care trebuiaū să-l fixeze pentru o *singură* perioadă de recensămînt Consiliul Administrativ — miniștrii — și apoi Adunarea, rămase în legea lui Știrbei¹.

Legea moldovenească din același an reduce toată datoria țeranului, — suprimînd, nu numai pocloanele, dar și *dijma*, — la zile de clacă, foarte multe. Se adaug șese zile pe an în folosul Statului, pentru lucrări de utilitate publică: germenul legii șoselelor, care lovește, de sigur, mult mai greu pe țeranii fiindcă nu dau proporțional cu averea lor și fiindcă, neputînd plăti în bani, ei fac lucrul în împrejurări păgubitoare pentru munca și sănătatea lor și, în același timp, prea adesea înjosoare pentru demnitatea omenească².

Legea lui Ghica dă voie să se ia de la pădure, „din cazături, lemne de foc“, și chiar să se taie lemne bune pentru clăditul caselor, rămîind a se face invoieli numai pentru lemnul de cherestea destinat vinzării, negoțului. Duminecile și sărbătorile sînt asigurate țeranului ca zile în care el nu poate fi urmărit pentru muncă³.

XX.

Împroprietărirea din 1864.

Mișcarea împotriva acestor legi se observă mai mult în către Țara-Românească, unde claca era privită cu groază de către sătenii. În Moldova era mai multă dorința de a se putea întemeia, prin răscumpărare, o nouă economie rurală țerănească.

¹ *Ibid.*, pp. 669—70.

² *Ibid.*, p. 602.

³ *Ibid.*, p. 545.

Aceste dorinți ale sătenilor nu ieșiră la iveală cu aceiași energie în Divanurile ad hoc, — nouăle adunări de reforme acordate de Europa — din București și Iași. N'avam plingeri nouă ale țăranilor munteni, cari, de alminterea, vorbiseră destul de limpede la 1848, și, dacă n'aveau nimic de adaus acum, cu și mai multă siguranță n'aveau nimic de scăzut. Țăranii moldoveni vorbiră însă mult și bine.

Ei fură sprijiniți în revendicațiile lor de M. Kogălniceanu, care și ca un cugetător, și ca istoric, și ca gospodar de moșie, și ca un cunoscător al Apusului, acum fără „clacă”, și ca liberal convins, care punea mai presus de orice noțiunea metafisică a libertății sfinte — căreia i se închinase și Bălcescu —, și, în sfârșit, ca bun patriot român, luă asupra-și opera reformei. Nu e nevoie să spunem cum o înțelegea: am auzit pe Bălcescu vorbind.

Chestia reformei fu dată întâiu pe mina supra-Parlamentului Unirii, Comisiei Centrale din Focșani, în care cu privire la această mare întrebare erau represintate toate nuanțele: conservatori de instinct: mari proprietari și mlădițe de Domni; conservatori doctrinari, — ca juristul C. Brăiloiu; liberali realiști ca M. Kogălniceanu. Punctul de vedere al acestuia fu răspins. Doar adusesese unul din membri, cind i se vorbea de drepturile ce a căpătat țăranul printr'o muncă de veacuri, „care a creat aceste pământuri¹”, contra-argumentul: „de ce să nu dau zidarului o parte din casa la care a lucrat²”? Dar propunerea de a face — după a doua soluție a lui Bălcescu — din sătean un embaticar, însă numai pentru casă, vie și pometuri³, fu primită, de și era atentatoare la drepturile sfinte ale unei proprietăți care, între altele, avea și păcatul de a nu se fi născut încă în aceste țeri. Strigătul prin care se cereau imășuri pentru sate: „nu vă împotriviți a da hrana copiilor lucrătorului sătean” — strigăt ce a răsunat și acum cu câteva săptămîni în urmă —

¹ *Ibid.*, II, p. 616.

² *Ibid.*, p. 323.

³ *Ibid.*, p. 277.

fu primit cu ironie¹. Se admise soluția imășului cu chirie, ca „embatic perpetual“², despre care cine ar fi putut crede că avea să fie privită ca alt atentat contra proprietății peste ceva mai puțin de o *jumătate de veac*? Se alese calea unei răscumpărări încete și de bună voie, fără amestecul imperios al Statului. „Un așezământ de credit fonciar“, zicea înțelepciunea doctrinară, „se va organiza pentru a favoriza dezvoltarea agriculturii, pentru a înlesni constituirea teritorială a comunelor rurale și pentru a veni în ajutorul cultivatorilor săteni cari ar voi să cumperi pământ prin tocmești de bună voie“³. Dacă va fi neînțelegere, prețurile de răscumpărare au să fie determinate — în legătură cumaximul lui Știrbei — de o comisiune formată dins ubprefect, urmașul vechilor ispravnică, din doi proprietari și din doi președinți de consiliu comunal din acel ocol. „Această comisiune“ — un „tribunal de arbitri“, zicea Brăiloiu — „așa compusă, va determina, prin majoritate și prin act formal, *adevăratul* preț al lucrurilor“⁴. Comisiunea aceasta nu se puse în practică atunci; ea avu mai mult noroc în 1907. Se mai luă hotărârea de a se vinde din moșiile Statului și din cele mănăstirești pentru a crea astfel, într’o măsură mai mică, dar imediat, mica proprietate, fără a lovi în boierii latifundiară⁵.

Comisiunea nu fu în stare a’și îndeplini reforma. Ea era însă neconținut predicată, în articole de ziare și în broșuri. Petru Opran propunea, în cărticica lui adesea citată, punerea unei taxe pe „pământul în genere, adecă atât pentru proprietarii de moși actuali, cit și pentru sătenii ce se vor improprieta (*sic*)“. Casa Centrală ar putea contribui și ea, printr’un împrumut, la cheltuelile exproprierii celor „două treimi“ lucrate de țeterani. Și el credea că e bine ca taxa

¹ *Ibid.*, p. 307.

² *Ibid.*, pp. 307, 311.

³ *Ibid.*, p. 313.

⁴ *Ibid.*, p. 286.

⁵ *Ibid.*, pp. 287, 294.

să rămie și după plata integrală a pământurilor expropriate, „pe de o parte, drept mijloc de a putea cumpăra. Guvernul și alte moși pentru trebuința spornicilor“ și, în al doilea rind, pentru ajutarea altor îmbunătățiri și reforme¹. „Interese morale, interese ale naționalității“, spune acest proprietar mare, sînt în joc, și ele nu îngăduie zăbovirea soluției definitive².

O astfel de soluție n'o putea da, de sigur, o îngustă cameră oligarhică, precum era aceia din 1860, căreia, supt un ministeriu conservator, i se ceru reforma și care o dete, în sensul vederilor majorității din comisia de la Focșani. Și totuși Opran o înștiințase asupra primejdiei ce ar resulta dintr'o măsură neintreagă și sfioasă, necum dintr'una pronunțat reacționară, ca aceasta. „O Cameră națională“, zicea el, ar trebui să observe că, de și ea este compusă astăzi după glăsuirea Convențiunii, dar este departe de a se putea zice că represintă interesele tuturor claselor din societatea noastră, departe de a se putea numi cu drept cuvînt Obșteasca Adunare. Care împrejurare ar recomanda regularea chestiei proprietății într'un mod ca alta, din urmă, mai întinsă Adunare să nu poată strica lucrările sale³.“

Proiectului boieresc, Kogălniceanu-i opuse altul, al expropriării, cu răscumpărare stabilită de o comisiune ca acea prevăzută la Focșani, a celor două treimi. Proiectul acestălalalt prevedea adăpători libere⁴, imășuri și „teritorii comunale“⁵. Locuitorii de pe moșiile Statului și așezămintelor pioase pot răscumpăra locul lor cu o rentă plătită în curs de cinsprezece ani, iar locurile rămase s'ar vinde însurățelilor și chiar „coloniștilor romini de aiurea“⁶.

Camera nu primi legea lui Kogălniceanu, și Domnul,

¹ P. 54.

² P. 15.

³ Răspunsul către Arsachi, p. 22, nota.

⁴ Sturdza-Șcheianu, p. 595.

⁵ P. 596.

⁶ P. 609.

Alexandru Ioan I-iu Cuza, nu primi legea votată de Cameră. Ca ministru-președinte, peste doi ani, în 1864, Kogălniceanu presinta proiectul său din 1862, aducându-i însă unele schimbări, între care e dispariția clauselor privitoare la imasuri și adăpători. Boierimea luptă cu furie împotriva proiectului, cu toate că el suferise modificări, foarte dăunătoare pentru interesele țerănimii, amenințată a-și pierde vitele, cum s'a și întâmplat. Kogălniceanu fu proclamat „socialist și comunist“. Și beizadea Dimitrie Ghica făcea o profeție cobitoare, semnalind „perturbațiile ce ar ocașiona, într'un șir mai mult sau mai puțin lung de ani, în exploatarea agricolă, unica industrie a țerii, și pierderile enorme care ar resulta pentru averile particulare și bogăția generală“. Kogălniceanu, care afirma că Prusia, făcînd politica pe care o propunea el, n'a văzut niciun iuncăr rui-nîndu-se, dar a văzut de aceia cari „aū ciștigat nemărgenit“¹, — nu fu crezut.

Peste cîteva zile, Vodă *decreta* legea din Maiu 1864, care dădea sarcina de a fixă prețurile de despăgubire unei comisiuni în care intrau și un delegat al Consiliilor Comunale și al fiscalui, comisiune ale cărei lucrări erau să fie revisuite de comitete permanente. Statul emitea după noul proiect nevotat, din 1865, obligații care se distribuiau de un comitet de lichidare. Însurăteii și coloniștii aveau să plătească un preț ce era fixat pe cinsprezece ani innainte. Comitetele permanente primiau în același proiect, și misiunea de a constata în rapoarte scrise fluctuația prețurilor, și Guvernul avea să le publice².

Prin același se hotăria încă odată desființarca clăcii pentru toate timpurile. „În alcătuirile perpetue, claca însă nu va fi nici într'un cas privită ca răsplată din partea țeranilor către proprietar“ Și se îngăduia, în proiectul din 1865, a se cere „anularea a orice tocmeli pentru munca ce se va alcătui pentru un preț mai puțin de jumătate din prețurile curente

¹ Pp. 252 și urm.

² Pp. 1065-6.

ale locului unde are a se face munca într'o depărtare de patru miriametre¹.

Dar clausa: „un așezământ de credit funciar special menit pentru a veni în ajutorul cultivatorului pentru a cumpăra pământ sau a răscumpăra renta (plata anuală), se va organiza în cel d'întăiu an al punerii în lucrare a acestei legiuri“, fusese părăsită.

Astfel se înlătura primejdia unor răscoale țerănești, căci pe alocurea țeranii refusaū boierescul și-și „îndreptaū coasele în formă de sulii“. Comisiunile fixară prețuri convenabile; puțini boieri cedară cele „două treimi“ prevăzute; toți însă găsiră ripi destul de bune de vindut. Mulți clăcași nu căpătară pământ; alii cari nu fuseseră clăcași: Țigani, surtucari, funcționari, primiră lanuri pe care le și arendară, neputînd să le înstrăineze. „Clăcașii din Tulucești“, scrie un cunoscător, „aū lipsă peste 200 de fălci, cei din Frumușița asemenea. Nu e comună de clăcași în Țara Românească care să aibă întinderea de pământ ce i se cuvine după tabelă“². Niciodată nu s'a făcut o revisie, dar măsurî accidentale, provocate din motive interesate, scot la lumină abuzuri monstruoase, largi întinderi de pământ care s'ar fi convenit țeranilor și care staū în ghiarele îndărătnice ale *celorlalte* lipitori ale satului.

„Precum un copil de părinți buni nu se scoate din casa părintească cu minile goale, ci dobîndește mijloace spre a putea îngriji pentru existența și înnaintarea sa; zic încă: precum o pasere ce se scoate din colivie cu scop de a se liberă, nu poate pierde aripile sale, care urmează a-i servi la libertatea dobîndită, tot așa urmează ca și săteanul să se libereze de tot ce a fost al lui și *cu tot ce serve de a se putea bucura de libertatea lui*“³.

Dar n'a fost așa. Nici Kogălniceanu n'a rămas mult timp

¹ P. 1062

² *Cuvîntul* din Galați, III, no. 68.

³ Opran, broșura contra lui Arsachi, p. 33.

ministru, nici întreg regimul de atunci n'a durat, ci a făcut loc îndată luptelor de partide, purtate în cuprinsul clasei privilegiate și, în definitiv, tot pentru folosul ei. Casa de credit prevăzută de Kogălniceanu nu s'a întemeiat așa încît să fie la îndămină sătenilor. Nicio invoială cu prețul excesiv n'a fost declarată nulă. Comitetele permanente n'a făcut liste de prețuri, și niciun Guvern nu le-a publicat. Libertatea invoelilor a funcționat nu ca în Franța, mama libertăților, ci ca în Honolulu sau Siberia, batjocura lor.

Claca s'a întors la Munteni ca dijmă la tarlă. Țeranul, rebel odată, nu i s'a mai împotrivit. Anii de crasă-l apucaseră de la început, și el a fost bun bucuros cînd la 1866 i s'a îngăduit a face pentru a doua oară abdicarea libertății sale *umane* — căci acum pămîntul n'avea *voie* să-l vîndă, precum n'avea *putință* să-l lucreze —, a se „rumîni“ și „șerbi“ a doua oară, speculînd pe anii înainte munca sa. Arendașia munteană a fost în curînd întrecută cu mult de cea evreiască, din Moldova, unde luxul și absenteismul măturaseră pe proprietarul cel mare, folositor și iubit pe vremuri. Trustrile cu prețuri generale, prețuri de crimă, oprite la 1840, dominau, triumfătoare și insultătoare, la 1907.

Se aștepta cetățeanul rural liber, și, în locul lui, din cri-salida legii de la 1864 a ieșit fantoma oribilă a vechiului *rumîn* sau *vecin*, a șerbului, robului din vremile turcești. Cu o singură deosebire: că acesta muria de foame.

Resultatul a fost răscoala din 1907, venită după un șir de alte răscoale. Se știe însă că, atunci cînd țeranul face o răscoală, Guvernele-i dau încă o lege de tocmeli agricole. Cea din anul acesta e mai bună fiindcă revolta a fost mai gro-zavă. Țeranul nu poate face nimic mai mult pentru a smulge reforma cea mare ale cărei rădăcini ar fi în *vechiul drept adevărat*, anterior Regulamentului Organic și a cărei floare minunată s'ar desfășura slobod în viitor.

APENDICE I.

Tipuri de documente privitoare la condițiile agrare.

— Din colecția Academiei Române. —

I.

Act moldovenesc de danie către o biserică.

16 Septembrie 6916 [1408]. Alexandru-cel-Bun.

„Precumă amū făcutū cu a nostru bunū cugetū, cu a noastră deplină voe, amū făcutū pentru pomenire, pentru sufletele celorū mai nainte răpăosații Domnii și strămoși ai noștri, și pentru s[ă]n[ă]tate Domnii Noastre, și amū datū bisericii Sfintii Vineri ce-ī la tǎrgulū Romanului, unde dzace ȃa odihnită cu sfinții maică noastră ȃupăniasa Anastasie, și amū datū acii biserici doi sate în pământulū nostru a Moldovii: unulū este Leucușestii lui Bratiiianū, cu moara ce-ī la izvorū, iarū altulū este piste Moldova, unde aū fostū Bratulū, și amū datū acieșū biserici cu vadulū dinū Moldova ce-ī pi dinū ȃosu de Tǎrgulū Romanului — dinū lature acelui Ținutū, — toate acele amū datū acii biserici a Sfintii Vineri cu uricū¹, cu totū vinitulū, în vecii vecilorū.“
Mărturii; blestem. — Traducere de pe la 1770; doc. 33/LXIII.

Tot așa, la 15 Mart 6918 [1410], pentru „Domoncușū Stol[ni]cū și fratele său Blajū și Iacobusū, fiulū lui Ghelebi Miclouș, ce aū slujitū ei mai innainte sfântū odihniților Domnilorū ce aū fostū mai innainte de noi, cu dreaptă și credinȃoasă slujbă“, șese sate: li se daū „pe Cașinū și pe Ohtuzū [= Oituzū], anume Stanișoreștii și Laslovovții și Grozăștii și Stoeneștii, de la Vlicicū“, cu uric, asupra lor

¹ „Pe veci“; după ungurescul *örök*, în formă rutenisată. V. nota de pe p. următoare.

și urmașilor „și fraților lorū celorū mai di aproape și fiilorū lorū“, etc. (221/LXIII; traducere nouă).

II.

Act moldovenesc de danie către un boier.

Suceava, 2 August 6922 [1414]. Alexandru-cel-Bun.

„Facemū știre cu această a noastră carte tuturorū cine va videa-o saū, cetindu-să, va auzi-o, că această dreptă sluga noastră, giupinulū Șandrulū, aū slujitū mai înainte la răposaii niamurile noastre cu dreptate și credincoasa sa slujbă. Pentru aceia, văzindū noi cu dreptate și credincoasa slujbă, i-amū miluitū pre dînsulū cu osăbita a noastră milă, și i-amū datū lui în pămîntulū nostru alū Moldovii unū satū, anume Muntenii-Scutași, unde iaste cniazū Litu și Șarbanū, ca să-i fie lui uricū și soții sale Marthii și fecorilorū lorū, Cozmii, cu totū venitulū în veci, nepoților lorū și strănepoților lorū și preastrănepoților lorū și la totū niamulū lorū. Iarū hotarulū acestui satū să fie cu toate hotarale vechi pe unde aū fostū de vecū. Și pre această este credința [sa și a boierilor săi]. Iarū, după viața noastră, cine va fi Domnū în pămîntulū Moldovii, orī din fiii noștrii, orī dinū niamulū nostru, orī pe cine va alege D[u]mnezeū, să nu-i strice lui această danie a noastră, fără de vina lui; mai vartosū să o întărească, fiindcă i-amū dat-o lui pentru slujba lui cea cu credință¹.“

Traducere din 1793; doc. 1/LXIV.

III.

Act muntean de danie către o mănăstire.

7 Octombree 6937 [1428]. Dan-Vodă. [Preludiu retoric.]

„Amū tocmitū hrisovulū Domnii Meale ca să fie Casii Sfintei Născătoarii de Dumnezăū Sneagovului: cu bună dragoste pricepandū așa, și cu dorire, amū dăruitū, și cu bălțile, și cu toate locurile, și satile Fringhișești ... (*loae alb*) și Turbații, și

¹ Cf. studiul despre moșiile donative moldovenești pe care G. Popovici l-a tipărit în „Prinos Sturdza“.

amū datū Domniia Mea și Vrăeștiū... (*loc alb*). Dreptū aceaia să-ī fie moșie și strămoșie, până in viața Domnii Meale și până in viața născuților d'intăiū fecorii Domnii Meale, Danciulū și Basarabū, începându de oeritū, de goșteritū, de vinăricū, de găleată, de dijmăritū de stupi și de grăū, de slujbe mici și mari, de olăcării, și de nimenilea nicio băntuială să nu să cuteaze: a să clăti nici de unū lucru boerescu orī domnescu după trimiterea de slujbă a Domnii Meale, — că acela va avea mare urgie și răotate de cătră Domniia Mea.

Îndreptări către urmași și blestem. — Traducere nouă, c. 1680; doc. 285/xx.

IV.

Alt act asemenea (mai complet).

Gherghița, 23 Mart 6908 [=6990, 1482], indicția 15¹. Basarab fiul lui Basarab [Voevod. Preludiu retoric.]

„Dreptū ačasta amū dăruitū Domniia Mea acestū intru totū cinstitū și cuviosū, carile iaste pespre toată cinstea și darurile, hrisovū alū Domnii Meale sfintei mănăstiri de la Snagovū, unde iaste hramulū Văvedenie Pre[ci]stăiia B[ogorodi]ți și cinstitulū îndreptătoriu al călugărilor și învățatorū alū turmei lui H[risto]s cei cuvântătoare, bătrănelū iermonahū chirū Efemie, și tuturorū intru H[risto]s frațilorū căți să vorū afla intru sfânta mănăstire, că amū adaosū Domniia Mea la sfânta mănăstire jumătate de hotarū, și cu apele de la Neajlovū, și vămile luntrilorū de la vaduri, pentru acoperirea sfintei mănăstiri și a chiliilorū carile sântū in sfânta mănăstire. Și iarū amū tocmitū ca, de la toate satile căte are sfânta mănăstire, să să iā birū de la *rumăni* mănăstirii, și acela să să aducă in sfânta mănăstire până cândū va sta sfânta mănăstire, ca să fie pentru lucrarea viilorū mănăstirii. Și, iară, ca să fie sfintei mănăstiri a treia parte din vămile Ilhovului, până cândū va fi mănăstirea, ca să fie pentru infrumosițarea beseariciī. Și iarū amū adaosū Domniia Mea sfintei mănăs-

¹ V. Lăpedatu, *Vlad-Vodă Călugărul*, p. 21, nota 1.

tiri ca totdeauna să se aducă sfintei mănăstiri dela *rumăni* venitū, dela sate ce vorū fi ale mănăstirii, 8 cară de grăū și 8 de orzū. Și iară ca să fie sfintei mănăstiri 4 vaduri otū Didrihū, precumū aū fostū și în zilele Vladului Voevodū, și satile ca să păzească aceale vaduri și să dreagă morile, ca să nu să strice. Și iarū ca să fie sfintei mănăstiri la vama acălugăriților a patra parte, iarū din ceialaltă parte a patra parte jumătate. I vama Lopatna (oemulū). Și, iarū, câte sate sântū ale sfintei mănăstiri, Fringhișeștii și Izvoranii și jumătate dinū Tăncăbeștii și Ghiermăneștii și Popeștii și Dobroșeștii, Turbații și jumătate dinū Șoldeștii și jumătate dinū Sărăcineștii și Nimireștii, și jumătate dinū Spanțu și Bărseștii, și jumătate dinū Străoștii și jumătate dinū Cărciumari, și Grădiștea, și jumătate dinū Velia și Cămpulū alū Gărbuvulū, (și Floreaiulū) și Cămpulū Mannii; și, orice s'arū lucra printr'aceale sate și locuri, orī gloabe, orī șugubini, sau fieștece, la acealea nimea să nu aibă treabă, nici Vorniculū celū Mare, nici celū Micū, nici județulū, nici altū ispravnicū cineva, sau slugă de ale Domniei Meale; ci, orice se va lucra, pagube sau șugubine. să să ducă în mănăstire. Și să nu meargă călugării singuri, să se prade, ci să trimiță egumenulū pre unulū dinū frați la Vorniculū celū Mare, ca să trimiță Vorniculū o slugă a Domniei Meale, și Vorniculū alū doilea,—aceia să globească și să ducă în mănăstire; iarū egumenulū să dea Vornicilorū ce va fi cu dreptulū dentr'aceale șugubini și gloabe. Dreptū aceiaia niciunū ispravnicū alū Domniei Meale, nici dijmari, nici oiari, nici altūcineva să nu cuteaze a lua ceva dinū toate câte sântū ale mănăstirii. Ci acealea toate ca să fie ale sfintei mănăstiri întru ocină veacnică și uricū, și călugărilorū întru hrannă, pentru veacnică pomenire a Domniei Meale. Dreptū aceiaia, nimea să nu cuteaze a supăra pre acealea sate cu orice s'aū scrisū mai susū; că, de arū cuteza a le face cineva băntuială, măcarū cătū este unū părū din capū, acelū omū va avea mare scărbă, ca unū necredincosū și neascultătorū și înprotivitorū poruncii meale. [Îndemn către urmași a păstra dania, și blestem.] Și mărturiū amū

pusă Domniia Mea aceştii porunci ai Domnii Meale pre Mitropolitul chiru Macarie; iproc.“

Traducere din c. 1680. — 284/xx.

Întărirea, din 7021, a lui Neagoe-Vodă, supt egumenul Ştefan, e numai o înşirare de moşii.

V.

Al treilea și al patrulea act asemenea.

Tirgoviște, 6 Iulie 7038 [1530]. Vlad-Vodă fiul lui Vlad.

Întărește „moşii mănăstirii ce să chiamă Tănganulul ..., ca să le fie de 'ntărire și fraților celor ce lăcuescu intru sate de hrană, iarū moșilorū și părinților Domnii Meale și Domnii Meale [in] veaci pomenire, până cândū va fi sfânta mănăstire, și să să scrie [la sfânta proscomidie], și în sfântulū pomealnicū, ca să să pomenească cu sfinții ctitorī intru toate besearicilerumănești; iarū, [după] pristăvirea Domnii Meale, să aibū într'unū anū o zi, seara, paraclisū cu colivă și cu paraclisirū, adecă cu colacū, și, noaptea, bdenie și, dimineața, cu colivă și cu colacū fraților pretutindini-lea“. — Traducere într'o condică, c. 1680. — 281/xx.

București, 24 Iulie 7034 [1536]. Radu-Vodă fiul lui Radu.

Dă Snagovului și el: „vinăriciul, părpăru ce să va alege, vinăriciu domnesc, ce iaste de să cade Domnii Meale, l-amū datū dinū totū dealulū care iaste mai susū scrisū [Valea Călugărilor]“.

VI.

Act muntean prin care Domnul cedează unei mănăstiri venitul său de la stînile muntelui.

Alexandru-Vodă.

Poruncă „egumenului Eustratie de la sfinta mănăstire din Sneagov“ pentru ca Logofătul lui să poată lua „до-хрѣдокъ въ по стѣнѣхъ воевождѣхъ въ надъ планини стѣк манастир“

[=venituri de la stînile sfintei mănăstiri]: Greabova, Floreaiu, Radila, Babeșu, Zânoga, ce-î aparțineau по старн закони
[=după legea veche].

VII.

Act despre vînzarea unui „vecin“ de pămînt.

Tirgoviște, 13 Iulie 7080 [1572]. Alexandru-Vodă, fiul Mircii.

„Dat-amă Domniia Mea această poruncă a Domniei Meale lui Dragomirū și lui Lazarū și lui Ivașco, fecorii Tătuleasii dinū Cămpulū-Lungū, și cu fecorii lorū căți Dumnezeū le va da, ca să le fie lorū unū rumănū [ЕДИНЪ КЕЧИНЪ], anume Stanū alū lui Mogoșū, dinū Ștefănești de la podgorie, pentru că l-aū cumpăratū Dragomirū și cu frații lui, Lazarū și Ivașco, de la Stanciulū fecorulū Badei alū Belcei din Cotești, dreptū 4.000 aspri gata, și aū vândutū Stanciulū, fecorulū Badii Belcii, pre această mai susū zisă moșie, delnița lui Stanū dinū Ștefănești, elū singurū, de a lui bună voe, cu știrea tuturorū frațilorū săi și a tuturorū megilașilorū; și să fie lui Dragomirū cu frații lui, Lazar și Ivașco, în pace viile lorū de vinăriciulū Domniei Meale și de vinăriciulū boerescū și de părpărū, cumū nimenia să nu îndrăznească a să ispiti ca să-î bantuiască, să le iă vinăricū domnescū saū boerescū saū părpărū. Dreptū aceeaia amă datū și Domniia Mea lui Dragomirū și lui Lazarū și lui Ivașco. . . , ca să le fie lorū această . . . moșie, delnița lui Stanū dinū Ștefănești, moșie ohabnică și stătătoare, lorū și fecorilorū lorū, nepoțilorū și strănepoțilorū lorū.“ — Traducere de „Lupp dasc[ălū] slovenscū la școala domnescă în București“, 1754. — 334/xxix.

La 7088 [1580], Mihnea-Vodă dă unei biserici din Buzău și КЕЧИН МАНЕК, cedați de un boier. — 93/xl.

VIII.

Alt act privitor la „vecini“ ca întindere de pământ.

10 April 7090 [1582]. Mihnea-Vodă.

„Dat-amŭ Domnia Mea cu învățatura Domnii Meale popei Athanasie denŭ Târgoviște și cu fecorii lui, căți Dumnezeu îi va da, ca să fie lui ocină in Stoinești 3 rumăni [r. кечинини] și cu toate dealnițele și curăturile lorŭ, câte vorŭ avea, partea lui Leudatŭ și a jupăneasii lui, Voicăi, toată, oarecătŭ se va aleage, denŭ câmpu, denŭ uscatŭ și denŭ apă, și de peste totŭ hotarulŭ. Pentru că aŭ cumpăratŭ popa Athanasie de la Lăudatŭ și de la jupăneasa lui, Voica, parte lorŭ de la Stoinești toată, dreptŭ 3.500 aspri gata de argintŭ, și aŭ vândutŭ Lăudatŭ și jupăneasa lui de a lorŭ bună voe. cu știrea tuturorŭ inprejureanilorŭ și a megiișilorŭ, denŭ susŭ și denŭ josŭ, și denaintea Domnii Meale, și denainte tuturorŭ boiarilorŭ Domnii Meale.“ — Întărire. — 57/XL. --- Traducere de pe la 1750.

IX.

Act de vânzare a unui vecin muntean.

„Adecă eŭ, Vasilie, fecorul Crăstei, fratele lu Agapie, scris-amŭ acesta al mieŭ zapisŭ, să fie de mare credință la mâna Radului Logofătului Dudesculŭ, ca să se știe, cându aŭ fostŭ acumŭ, in zilele Domnu nostru Io Mateiŭ Basarabŭ Voevodŭ, iarŭ eŭ, Vasilie, m'amŭ vândutŭ Radului Log. rumănŭ, cu unŭ fecorŭ alŭ mieŭ, Stanciulŭ, fără ocnă, și cu fecori ce-mi va mai da D[u]mnezeu de acumŭ înnainte, dreptŭ 2 iape, prețu za ug. 13 și dreptŭ 1 calŭ, prețu za ug. 4. Și m'amŭ vândutŭ eŭ, Vasilie, rumănŭ de bună voe, fără nicio silă, ca să-î fiŭ de moșie, lui și coconilorŭ, in veaci. Și la tocmeala noastră fost-aŭ mulți boiari, carii ș'aŭ pusŭ mai josŭ pecețile. Și, pentru credința, n'amŭ avutŭ inelŭ ce mi-amŭ pusŭ in locu de pecate deagetulŭ. Ačasta măr-

turisescu ca să se știe. Pisū Lepădatū Log[ofătulū] u Bucu-rești, m[esi]ȝa Oh[tomvrie] 5 dni, vlt. 7154 [1645].

† *Eă, Vasilie.* — 78/XLIII.

Se vede deci că pe acest timp cite un sătean își vindea *stabilitatea* pe moșie fără a fi supărat de datorie, și fără să aibă o nevoie vajnică, ci numai în schimbul unui avantajiu de cumpărătură, ca acești *trei cai*.

X.

Act privitor la o mărturie de rumîni.

Să se știe noi, megiași, cumū amu mărturisitū noi cu sufletele noastre pentru Radulū Buzdugu și pentru Stanciułū Țăvărliŋhi, cumū săntū rumăni denū partea ce aū cumpăratū Postealniculū Fota de la Drămușū; așa mărturirimū acești megiași, anume: Dragomirū prăcălabulū de Dărmănești i Vladū i Costandinū de Dlăbănești, și de în Arcești Dragomirū prăcălabulū i Coica Dragomirū i Dumitru, i Socolū denū Cocoraști, așa mărturirimū noi, cumū săntemū mai susū scriși, cu sufletele noastre, naintea județului ș'a a mulți prăgari denū oarașū denū Trăgșorū, cumū săntu rumăni de în plasa ce aū cumpăratū Fota Postealniculū de la Drămușū; așa știmū noi.

Degete și urmă de pecete cu cruce și litere neînțelese.— C. 1620. — 52/XI.

XI.

Act muntean privitor la megiași și rumîni.

† Să să știe acesta revașu cumū se-aū prăritū Mușatū cu Mihnea naintea lu Alisadro Voivodū¹ de hvațe, dumnelui l-aū datū megiașū, anume: Vlăduiū, Bracă, Bade, de Prăcăreanī Tatulū; s'aū tocmitū de 'ū datū șezutulū de la vale și locū de la calea lu Semanū de pă lăgă hotarū și de prisazi (*sic*) partea lu romăniī ce i să vini, iară altă pa[r]te să știe alați hvițū (*sic*), Mușatū, Crăcunū, Radu. — C. 1600. — 48/XI.

¹ Alexandru Mircea?

XII.

Act pentru întrebarea megiașilor la vânzare.

„Să se știe megieși i tocmelniceî Vladulue i Stanū otū Gătești, *пона* [=anume]: otū Rădulești Badulū, i otū Gătești Miculū, i otū Sinești Stanū Cegheșū, i Stanū otū Gătești, ce-sū luați denaintea jupanū Ivașco Velū Dvornicū, de să caute și să adevereze pentru nește oç[i]nă a lu Vladu, ci o cumpăratū Romanū, întrebat-aū pre Stanū, aū nu l-aū întrebatū, cându aū făcutū cartea prea acē oç[i]nă. Decī, cumū vorū afla cu ale loru suflete. Și is[pravnicū] Gane Portarū. Pisū *m[e]s[i]ța F[ev]r[uarie]* 7 dni.

Și zua de Dumineca Mare [șters: „și zua de astăzi inū 13 dni“ *Pis m[e]s[i]ța*“]. — Copie modernă după un act presintat de profesorul Caian. — 62/LXXXIX.

XIII.

Act pentru fuga țeranilor de bir.

28 Maiu 71 —. Mihai-Vodă.

Pentru Mihalcea biv Vel Ban: dania satului Orlești, părțile lui Căptar și ale altora. *Заниж тог кини речно село вини ест бѣжал прѣжде крѣме, къ дни Фланѣандрс Воевода, въ снх, приз Дшак, къ тѣрское земли радѣ бирса еж ест за харач четитомс црю* [= căci mai sus scrisul sat a fost bejănit mai innainte vreme, in zilele lui Alexandru Voevod, toți peste Dunăre, in Țara Turcească, drept birul care este pentru haraciul cinstitului Împărat]. El „il plătește la Alexandru Voevod acel sat, toți oamenii, de bir și de toate dăjdiile“. Se arată ciți aspri datoriă fiecare. Mai dă și *за поклои и за корама* [= pentru poclon și curamă: cislă]. — 12/L.

XIV.

Act pentru un vecin în Moldova.

Eto azū Ionū Prăjesculū Velū Dvornicū vișniai zemli [=de Țara-de-sus] scriemū la feçorulū nostru, la Druțanū Vorniculū dinū Șerbăuți. Alta-ți facū știre pentru rândulū

lui Pântekî Bârbovschie, că ni să jăluiaște că i-ai luatū unū vecinū a lui, și cu dajde inū urmă, și-lū oprești acolo; decī nu ț'amū dzisū să tragī oameni cu cislă și veciniī altora, că eū acela lucru nu a-lū sufărū, ce ț'amū dzisū, carii orū fi vecini fugiți ai noștri de curāndu, pre aceia să-ī tragī; iarū să nu faci valū oamenilorū. Decī să-ī dai vecinulū, să nu-lū oprești, să nu mai vie să să mai jăluiască. **Тѣмъ иишлем** [=aceasta scriem].

Azū Ionū Prăjesculū Vor. iscalū. — 192/viii.

XV.

Act de vinzare de moșie în Moldova.

† Nădăbaico bivșiī Dvornicū иишл starost[e] putnoi i ajud[scoi]. Adecă aū venitū innaintia noastră Petrea Bodea, de nime nevoitū, nice asupritū; decī aū vāndutū dintr'a sa direaptū moșie ce aū avutū inū satū la Bodea 12 pāmānturī dintr'a sa parte, insă inū cămpu, iarā in siliște satului iarășū gumātate, din partea Petrei Bodei, ce să va aleage, direptu 50 talerī marī. Decī s'aū sculatū D[u]mitrașco fecorul lui Ștefanū Logofătulū c-aū fostū¹, dec aū plătitū totū deplinū, totū, precumū(?) și mai susū scrisū iaste. . . , și 50 talerī marī, intru mânăle Petrei Bodei, ca să hie lui cu totū venitulū neurnitū, iarășī cumū mai susū iaste scrisū: 12 pāmānturī in țarină; iarā mai multu să nu aibā a mai adaoge saū a sāpa, in laturī, sa[ū] la pădure. Și iarășī aū fostū acasta tocmalā innaintea noastră. Și gumātate denū partea Petrei in siliște. Și oameni bunī și bătrāni ce aū fostū: Vlaiculū de la Crăst[ienești], i Danculū, Ionū Dudulū dorobāū Ionū Fusulu, Simionū otū Vișū-Crăst[ienești], i Simionū taj, Toaderū tijū; **да сѣ знает за сиа** [= ca să se știe despre aceasta].“ — 101/xcviii.

¹ E tatăl lui Gheorghe Ștefan-Vodă.

XVI.

Act muntean de scutire a unor săteni privilegiați.

† M[i]||[o]stieî b[o]jjeiû Io Matei Bas[a]rab Voevod i g[o]s-[po]d[i]nû davatû g[o]sp[o]d[st]v[a]mi sii poveleanie g[o]s-[po]d[st]va|mi [= am dat Domnia Mea această poruncă a Domniei Mele] satului Spanțovû, ca să fie în pace și slobozî de lucru domnescu, de podvoade, de mertice, de cai de olacû, de cătră nime valû seaû băntuială să n'aibă, — pentru aceasta, că i-amû ertatû Domnia Mea, pentru voia priiatinului Domni Meale jupânului Hozunû-Mustafă; numai să aibă a lucrurea (*sic*) la zăgasû, cându va fi de lucru; iarû de alalte de toate să fie în pace, cumû scrie mai susû. Că, cine să va ispiti a-i invăluî, mare certare va avea de cătră Domnia Mea, etc.

Pis M[a]rt[ie] 13 dni, 7141 [1633].

Pecete mică cu chinovar, ovală.

Iscălitură; monogramă.

Pe V°: *Huzumû-Mustafă*.

XVII.

Act de vânzare a unei moșii pentru plata birului.

† Adecă noi, megiiși de la Văcărești, anume uncheașul Ispasû și Dragomirû și Stanû celû bătrânû i Voinia i Costea i toți megiiși de satû,— cum să se știe că aû vândutû moșia Staii pentru berulû lui, cumû că aû fostu fugitû și aû căzutû berulû lui în spinarea noastră; și dup' aceaia aû venitû fecorulû Staii, Stançulû, și se-aû tocmitû de a lui bonă voe, și cu frați lui. cu Miculû otû Bărzești, și ș'aû vândutû partea lui, stânjiniî—denû partea ce aû cumpăratû stânjini 10, și, de în partea Simii, stânjini 7 polû. Și iarû a cumpăratû Miculû, cu frații lui și cu nepoții lui, partea uncheașului Stanû, de fundulû morii, pre 60 de stânjini ce i se va aleage,—numai de fundulû morii, dereptu 300 de bani. Și măruturii sântu: Ispasû și Stançulû și mu||i omeni bunî și bătrâni. Și, pentru credința, pusu-ne-amu și pecețile. Și

amă scrisă eu, Stančulă diiaconulă otă Popești Radului Logofătului. Pisă meaiș[a] Maiă, dnă 28.

Trei degete ca iscălitură. — 53/xi.

XVIII.

Act privitor la luare de dijmă în Moldova.

„Ocolași di la ocolu Săretului. Acestă Toaderă sãn Ionă Bută aă arătată cumă că, avăndă tată-său, pe moșia Cornești un ogoră cu păpușoi și preutul Tănase otă Berești aă mersu la culesulă păpușoiloră, cerăndă dijmă, aă mersă peste ogoră, și aă luată ună sucmană, o căldare, zicăndă că este ogorulă arată pe parte lui, care moșie nici pără acumă nu este hotărătă. Pentru care iată că-ți scriă de va fi cumă arată, să-î împlinești sucmanu i căldare. Iară, fiindă pricina înt'altă chipă, să-î trimetă aice față. Acasta. Mai 18.“ — Doi ispravnică.

Moldova; c. 1780.

XIX.

Act pentru așezare de săteni noi.

Prea-cinstite și de bună neamă dum[neata] Velă Bană.

Cu prea-plecat[ulă] nostru răvașă jăluimă mili și bună-tății dum[itale] noi, toți sătenii ce ne-am așezat pe moșia dum[itale], Boldură, otă sudă Slam-Răm[nic], că ne-amă așezată cățiva oameni de adunătură pă această moșie, unii dină raiă și alți dină Moldova; care de unde amă putută, ne-amă strănsu aci. Și sântu acumă trei lună de cândă ne-aă venită biră de la isprav[nic], doo čverturi deodată, și ne cere la ună čvertă 20 de galbenă, un galbenă de t' 7, și la altă čvertă iară 20 galbenă, însă galbenulă de t' 6; și un čvertu l-amă dată, t' 80, și de altă čvertă șade zapciu pe noi, de ne apucă cu mare strănsoare să dămă bani, — care, cu căți bani ne cere, nu sântemă vrednică a-î da. Aflăndu-ne în mare sărăcie și oameni de adunătură, cu lacrămi ne rugămă dum[itale] ca să avemă dreptate dela dum[neata], ca să ne faci așezământu de aici și mai pe ușure, ca să

putem și noi lăcui pe moșie dum[itale], și să știm ce să dăm, să nu ne mai vie înucărcături. Mai facem știre dum[itale] pentru iazul ce iaste să tăem, pentru iazul heleşteului, și ne-am dus ca să-i tăem, și cei cu moșiile nu ne îngădueste, ci ne-au gonit de[la] pădure cu 70 de săni deșarte îndărăt, și, câti am adus, 70 care, și am a mai aduce, și iar nu ne lasă să tăem. Ci ne rugăm [du]m[itale] și pentru acasta, să ne faci orânduială de unde să tăem ca să împlinim poruncile d[u]m[itale], că și de lemne de foc sântem ținuți, și ne ia de cară câte 20 parale. Mai jăluim dum[itale] că ai trimis dum[neata] carte domnească pentru Boldești-Vechi, ca să nu dea biră optă luni după strămutarea lor, și nu s'au ținut în seamă, că am dat biră și pă aceste optă luni. Și noi cei de adunătură, care ne-am așezat pe moșie, au venit parc[ălabul] Mitrea denă satu Sălciile, sudă Ial[o]m[ița], și cu omu domnescu, ca să ne ducă la urmă. Și nu ne-au dus la urmă, ci ne-au făcut mare cheltuială, și ne-au luat și vitele: de la Gligorie 4 vaci și o iapă, de la Ionă o vacă, și o căldare, și 2 saci și o căldare, 2 sahană și o păreche hăț[ur]i de cai, i 2 sape, și ună căpăstru dă pele, i 12 coți de saci necusuți, 2 cercuri de heră, de care, și o șa, cu toate ale ei, și o jumătate chilă de orzu boeresc. Cu aceste, cu toate, ne-au pradat; ne rugăm dum[itale] să avem dreptate la toate, ca să putem și noi a ne alăcui aici. Și ce va fi mila d[u]m[itale].

Prea plecați dum[itale], noi, toți sătenii de la satul dum[itale] Boldu sudă Slam Rămnic.

XX.

Act pentru așezare de săteni noi.

Cinstit dum[neata] Velu Ban.

Cu prea-plecat[ul] mie răvașă aducă aminte dum[itale] pentru satul Codrești, că s'au strămutat și s'au dus în Moldova, de iaste ună ană, și acum poftesc să vie iar aici pe moșia dum[itale]; ei să rogă dum[itale], când vor veni, să nu aibă vre o supărare dela sat, și să le faci d[u]m-

[neata] orânduială, să știe câte zile să clăcuiască pe anu, — că oameni s'arū strānge mulți, vāzāndū mila d[u]m[itale].

Prea plecatū dum[itale]: *Ionū Pār[călabulū]*, de la sa-
[tulū] dum[itale] Boldu sudū Slamū Rām[nicū].

XXI.

Act privitor la un poslușnic boieresc muntean.

Prea-cinstite dum[neata] jupāne.

Cu lacrāmi fierbinți jāluescū mili și bunătăți dumi[tale], că eū, avāndū unū frate carele fusese datu dă cătrā dum-
n[ea]lorū ispravnicii la mizilhaneao a Buzāului, acumū dă
astă primāvarā, ne mai putāndū luptā greutatea menzi-
lului, mai vārtosū fiindū omū slabū, neputinciosū și fără
de alt ajutorū, dumn[ea]lorū boeri ispravnici l-au datu cu
dajdiia la satu unde să aflā cu șāderea, și, nemaī avāndū
cu cine a să mai cislui spre ușurința, ajutorindu-sā, îi este
foarte greū ticălos[ului], căci este omū fār[ă] altū căpātatū;
-aū mai pusū și pe altu fratele, carele să aflā fugitu din
vremea care l-au scosū pā dānsulū (?) de la menziluhanea,
și ialū plătește și pā acela, cu nāpaste. Pentru care cu
lacrāmi mă rogū mili și bunătăți dum[itale], ca să te mi-
lostivești asuprā-ī ca să-lū scoți de la acea greutate, și să
fiie și elū împreună și ca mine poslușnicū casii dum[itale],
între lumānārari; și, pentru silința dum[itale], unū calū. Mă
mai rogū dum[itale], pentru că gi[ne]re-mieū Stančul, ce să
aflā între pogonași dum[itale], fiindū iarāși omū singurū
și fără de a mai avea altū ajutorū, nu mai poate a mai
ținea rānd[ulū] pogonārāșii; ci cu lacrāmi mă rogū milos-
tivirii a să face lumānārārū, precumū și eū, casii dum[itale].
Pentru care mă rogū milostivirii dum[itale] să nu rămāiū
intru obidā la rugăc[u]nea, carele amū căzutu i la . . .
și bunū ajutorulū alū dum[itale].

Prea-plecatu dum[itale] slugā, *Stanū Sāgeatā*, lumānā-
rarū de la curtea dumi[tale].

XXII.

Act muntean de strămulare a unor rumîni.

Adecă noi care mai josū ne vomū iscăli, dat-amū incrediņatū zapisulū nostru la cinstită măna dumnealū Andrei Vrusi bivelū Pah[arnic] precumū să știe că, aducāndu-ne cu porunca Divanulū pentru o moșie a dumnealū ce o are la Urezū sudū Rom[anați], ce sântemū cu șederea în mijlocu moșăi, unde este totă hrana și pădure cu ghindă, ca să eșimū la săliște; decī noi, pentru ca să nu mai intrāmū prin judecată, și cunoscāndu-ne dreptu a nu mai ședea cu casăle nostre unde amū șezutū până acumū, ne-amū legatū cu zapisulū acesta innainte dumnealū ca de acumū innainte să eșimū la săliște și să ne păzāmū vitele ca să nu mănānce ghinda, ci să o vānză dumnealū unde va gāsă. Darū, intāmplāndu-să a nu ne țanea dupe legătura zapisulū acesta, cātă stricācune vomū face, atātū la ghindă, cumū și la altile, să aibă dumnealū a ne trimite mumbașirū cu treapādū și a inplini orice stricācuni vomū face, findū și suptū globă ca niște nesupuși... 89, Săpt[embrie] 12.

Așijderea și de va vinde ghinda vre unū neguțator și nu ne vomū păză vitele, și le va prinde cumpărătoriu ghinzăi, să aibă voie a ni le ucide, și să nu mai fie nicī o judecată între noi.

Trei semne cu degetele. — 73/xcii.

XXIII.

Act moldovenesc de confiscare a unei moșii.

Neculai Mogăldea Velū Cîaș[ni]cū. Adecă aū vinitū innaintea noastră Mierăuță fecorulū căldārariulū de Iași, cu cinstită cartea Mării Sale luī Vodă, pentru cātva argintu ce i s'au fostu furatū, și ș'au aflatū o teacă de argintu la unū nepotū a Stărcei, ce-ī copilū în casă la Vorniculū Boulū. Decī copilulū ș'au pusū sodășū pre Stărcea c-aū fostu pārcālabă. Decī noi i-amū gudecatū

să alle Stârcea sodăşulū de la cine aū luatū teaca, saū să dea samă de cătū argintu aū peritū luī Mierăuṭă feçorulū luī Vasilie Căldărariulū. După acia, Stârcea, deac'aū vădzutū nevoia, elū ş'aū pusū sodăşii, pre feçoriī luī Mierălă dinū Lipăeşti. Decī aū mârso Stârcea şi cu păgubaşi şi cu omulū nostru la feçoriī luī Mierălă dinū Lipăeşti, ş'aū aflatū dintr'aceale unealte ce i s'aū furatū, şi o zgardă de faci (?) de bucăṭi poleită. Decī feçoriī luī Mierălă, vădzindu că simtu vinovaṭi, ei ş'aū pusū o parte de ocină, a patra parte de Lipăeşti, şi ş'aū pusū dzi până după Paşti intr'o săptămână, să inble după aceale lucruri č-aū furatū, să le afle, iarū câte nu vorū afla, să le plătească. Iarū, de nu vorū fi la dzi, să fie ocine pietoare. Şi s'aū inpăcatū denaintea noastră, şi i-aū făcutū şi zapisū pre ocină, ş'aū iscălitū boiarī şi mulṭi feçori de boeri. De iasta scriemū ca să să ştie. U Sučav, Fev[ruarie] 28.

Neculai Mogâlde, Vel Ciaşnicū. — 230/xiii.

XXIV.

Act moldovenesc de împărṭire de moşie cu vecini.

Adecă eū, Vasilie Stârcea, nepoṭulū luī Simionū Ţira şi cumnatu-mieū Nicolai şi sorurile mele, Mierla şi Iliana, scremū şi mărturisimū cu cestū zapisū alū nostru cumū de bună voe nostră, de nimeanea voiṭi, nici siliṭi, ne 'mū voitū şi ne 'mū tocmitū cu giupănesa Tofana, ce aū fostū după unchiu nostru, după Simionū, pentru vecini ce-aū avutū făcuṭi şi denū cu[m]părături. Decī i-aū venitū giupănesei Tofanii toṭi vecinii č-aū fostū pre cumpăratura denū Şărbăneşti, č-aū fostū mutaṭi de unchiulū nostru înū Bereşti, — aceia să fie toṭi a dumisale, cumū s'aū tocmitū; şi întâi cumū avemū şi altea zapise împreună denū inpărṭala ocinilorū cumū s'aū venitū. Aşijdirea şi denū vecini car iau fostū făcuṭi împreună dumisale cu unchiu nostru în Ioznăşeni, ve[nit]u-s'aū in parte dumisale acei omenī, anume: Ionū Holovcealū şi Ifi[mie], frate-săū, şi Onofrei şi Agapie şi Mironū; aşijdirea Ivanū şi Simionū Rusulū încă săntū a

dumisale, c-aũ adusũ denũ Țara Leșască, și s'aũ lipitũ pe lângă cașa dumisale după morte unchiu nostru. Decĩ acești omenĩ sã fie a dumisale in vecĩ, cici (*sic*) sã mai avemũ a pãrã, nici a dobãndi, niciodatã. Și in tocmala nostrã aũ fostũ unchiu nostru Ionașco și Mirãuțũ, și mulți oameni bunĩ. Și noi amũ iscã[litũ] intr' acestũ zapsũ, adevãratũ sã sã știe. — 68/II. [Iscãliturĩ.]

XXV.

Act moldovenesc de scutire a unor țerani.

F. d. „Urechi Velũ Vornicũ di Țara-de-jos“ aratã cum „Mogildea bivũ Velũ Vornicũ, dregãtoritul Ținutului Covurluiũ“, a „scos dinũ dabile“ pe un om din Furduești, in schimb pentru „partea de ocinã din satũ Igeștiĩ“ a acestuia. Marturĩ și „Toaderũ Jora, namesnicũ de Bãrladũ, și Neofitũ, negușitoritul dinũ Bãrladũ, și Avramũ diiaculũ și Grozavũ Ciornocușũ diiaculũ“.

Original slavon și traducere de pe la 1800. — 10/XLVII.

APENDICE II.

Voevozi, Cneji, Harambași și Agi ai Romînilor sau „Uscocilor“ din Bosnia¹.

I

Mențiune de Voevod.

1563, la „granița vindică“ „Vlach Marckho Voivoda“.
(520.)

II.

*Veit von Hallegg către Archiduce; Kreutz, 16 Sep-
tembre 1589.*

... So khan Eur Fur. Dchl. ich underthenigist unver-
meldter nit lassen, das sich ain wallachischer Khness
mit etlichen newen Wallachen nahent gegen den windi-
schen Gränizen, zzwischen Syratsch unnd Carsstowacz, an-
gesezt, unnd, dieweil des unnuzen Gesindts sonnst gar
zuvil ist, wäre ich mit göttlicher Verleichung dieselben
Heusser, so es anderst das pöess Wetter zuläst, zu ver-
hören

(57, *Kriegswesen*, 1587-9; 1589, fol. 89.)

¹ V. *Mon. Comititalia Hung.*, V, p. 494: „Valachos vel Uczko-
kos“. Cf. H. J. Bidermann, *Die Serben (sic)-Ansiedlungen in Steier-
mark und im Warasdiner Grenz-Generalate*, in „Mittheilungen
des historischen Vereines für Steiermark“, XXXI (Graz, 1883).

III.

*Hallegh cätre Archiduce; Warasdin, 23 Septembre
1590.*

İnfringere a „die Wallachen so von den zwo starckhen
Tschettaj geschlagen worden“.

IV.

*Ştefan Grässwein cätre Archiduce; Pettau, 5 Sep-
tembre 1592.*

. . . . Das auch Tomäsch Weyvoda zu Dernya umb ein
schnödt Ross soll funff wallachische Khinder in die Tür-
khey geben, etc.

(526.)

V.

*Grässwein cätre Archiduce; Koprinitz, 8 Novembre
1592.*

Atac de cară din partea unei „starckhe Tschedta“ de
„Wallachen“.

VI.

*Matthias Püchler, cäpitan de Sankt-Georg, cätre
Grässwein; 19 Iunie 1593.*

Nävälise o „Tschetta Wallachen“ in „Commeriza“.

(526.).

VII.

*Herberstein cätre deputajü Stiriei; Graz, 28 Fe-
bruar 1604.*

. . . . Als noch vor funff Jaren, wie Euer G. und H.
etlichermassen wolbewust, und sonst fasst mannighklich
unverporgen, ein starkhe Anzall Wallachenn, auf die mit
inen gepflegte Tractation, sambt Weib unnd Khinndt, auss
des Feindts Dition mit sonnderer grossen Muehe und Ge-
färlighait herauss in die Christenhait, an dise mir damals

anvertraute wandische Granizen gebracht, und inen die Bewonungen ann den unterschiedlichen Gränizflekhen eingegeben wordenn, haben sich undter solchen herauskhumbnen Wallachen vill furneme Harumbassa oder Weegfurer, sonderlich der Dragul Aga unnd andre dergleichen mehr, befunden, welche, umb irer gegen der Christenhait tragenden wolmainenden Affection Willen, nicht allain Hauss und Hof und was sy in anligenden Guettern drinen gehabt und ruebig genüessen khunen, guettwillig in die Schanz geschlagen und hinder sich gelassen, sondern dass sy auch sonnsten von Farnuss unnd andern iren angehorigen Sachen dass Wenigiste und, zu rechen, gar nichts mit sich heraus bringen mügen. [Li-a dat haine pe datorie. Acuma croitorul cere plata. Valahii] schier bisshero mit iren aufrichtigen treugelaisten Khrigsdiensten umb die werde Christenhait und dass geliebte Vatterlandt ruemblich und wol verdient gemacht.“
(Ser. 1a.)

VIII.

*Felix von Schrottenbach către Archiducele Ferdinand;
Coprinitz, 20 Iulie 1607.*

. . . Es sollen die furnembsten wallachischen Knesen, so sich zwischen der Traa und Sau befinden, zu dem Betschier-Aga auf Osseckh. . .

[În 1628, „unsere Wallachen“ surprind niște Turci (raport din Varasdin, 15 Maiu.)

(533-4.)

IX.

*Sigismund de Trautmansdorf către deputații Stiriei;
Töplitz, 15 Maiu 1630.*

„Die auf die windischen Gränitzen wohnende Wallachen“ aũ neințelegeri cu „ihre Oberhauptleute — insonderheit . . . den von Creutz“; se pling la Împărat. Îi chiamă el pentru cercetare. La 11 Maiu, „in starcker Anzahl zu Ross

undt Fuess alhir in Feldt eingestellet“. Cea mai mare parte din plingeri — false. I-a muștrat „durch den Ertzbischoff von Constantinopel undt andere Mittelpersonen.“ Nu vor pleca fără destituția celui din Kreutz. Îi amenință. Cer prin arhiepiscopul de Constantinopol să vie el la dinșii în lagăr. Vine: „alda sie, etlich hundert starck zu Ross gehalten; ihre Heüpter, Wayvoden undt Kinesen, aber zu Fuss mit gebognen Knien ihr Verbrechen erkennt“. I-a iertat și li-a dat diploma imperială, care i-a bucurat mult.

X.

Același către același; Varasdin, 7 August 1630.

După câteva zile, „Valahii“ au cerut o confirmare de privilegii, care li s'a refusat, ca atirând de Împărat. Cer să meargă la el. Aprobă, dar nu stipendiați, necesari țerii. Se duc și din aceștia, „sonderlich der Comlen undt Iuek Biashinovicz“. La întors, zic că Împăratul i-a liberat de toate, rămîind să asculte numai de ei doi. Convoacă pe „Valahii“, cu provisii pe opt zile, la Belovar, pentru a invada teritoriul turc. Nicî pecetea lui, nicî amenințările n'au efect. La 26 ale lui Iulie, trec 2.000, în Turcia, „gegen Schwätsch“, unde pradă. La întors, spun că ei nu lasă pe cei doi să vie la dînsul; dacă vrea însă, vin toți. Căpitanul a cerut pe cei doi șefi.

(534.)

TABLA CUPRINSULUI.

	<u>Pag.</u>
I. Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor	1
Prefața	3
I. Concepția «dreptului românesc»	5
II. Condițiile de viață ale Românilor supt regii sirbești	7
III. Condiții agrare la Athos, în țerile «latine» ale Patra- sului și Ciprului	10
IV. Regii unguri și satele românești	13
V. Domniî Țerii-Românești și vechea organizare a satelor	14
VI. Domniî Moldovei și satele moldovenești	17
VII. Urmărilor întemeierii Domniei moldovenești. Emigrări în Polonia și întemeierea de sate românești acolo	22
VIII. Crisa financiară din veacul al XVI-lea și «vînzarea» pămînturilor țerânești	24
IX. Cele d'întăiu vînzări de moșii țerânești	28
X. Vînzarea muncii țeranului fără moșie	29
XI. Schimbările din veacul al XVIII-lea	32
XII. Nemulțămîrile țeranilor cu starca lor în veacul al XVIII-lea. Emigrări	40
XIII. Pofta boiereștii de proprietate deplină	41
XIV. Măsurile Regulamentului Organic	47
XV. Adăugirile și îndreptările aduse Regulamentului Organic	50
XVI. Măsuri de administrație luate în aceeași epocă pentru ajutarea țeranilor	54
XVII. Mișcarea spiritelor pentru «liberarea» țeranilor	56
XVIII. Schimbarea stării țeranilor în țerile vecine	59
XIX. Legislația agrară a lui Barbu Știrbei și Grigore Ghica	61
XX. Împroprietărirea din 1864	62
II. Apendice I. Tipuri de documente privitoare la condițiile agrare	69
I. Act moldovenesc de danie către o biserică	69
II. Act moldovenesc de danie către un boier	70
III. Act muntean de danie către o mănăstire	70
IV. Alt act asemenea (mai complet)	71
V. Al treilea și al patrulea act asemenea	73

VI. Act muntean prin care Domnul cedează unei mânăstiri venitul său de la stînile muntelui	73
VII. Act despre vînzarea unui «vecin» de pămînt	74
VIII. Alt act privitor la «vecini» ca întindere de pămînt	75
IX. Act de vînzare a unui vecin muntean	75
X. Act privitor la o mărturie de rumîni	76
XI. Act muntean privitor la megiași și rumîni	76
XII. Act pentru întrebarea megiașilor la vînzare	77
XIII. Act pentru fuga țeranilor de bir	77
XIV. Act pentru un vecin în Moldova	77
XV. Act de vînzare de moșie în Moldova	78
XVI. Act muntean de scutire a unor săteni privilegiați	79
XVII. Act de vînzare a unei moșii pentru plata birului	79
XVIII. Act privitor la luare de dijmă în Moldova	80
XIX. Act pentru așezare de săteni noi	80
XX. Act pentru așezare de săteni noi	81
XXI. Act privitor la un poslușnic boieresc muntean	82
XXII. Act muntean de strămutare a unor rumîni	83
XXIII. Act moldovenesc de confiscare a unei moșii	83
XXIV. Act moldovenesc de împărțire de moșie cu vecini	84
XXV. Act moldovenesc de scutire a unor țeranî	85
III. Apendice II. Voevozi, Cneji, Harambași și Agi ai Romînilor sau „Uscocilor” din Bosnia	86
I. Mențiune de Voevod	86
II. Veit von Hallegg către Archiduce; Kreutz, 16 Septembrie 1589	86
III. Hallegg către Archiduce; Warasdin, 23 Septembrie 1590	87
IV. Ștefan Grässwein către Archiduce; Peltau, 5 Septembrie 1592	87
V. Grässwein către Archiduce; Koprinitz, 8 Noiembrie 1592	87
VI. Matthias Püchler, căpitan de Sankt-Georg, către Grässwein; 19 Iunie 1593	87
VII. Herberstein către deputații Stiriei; Graz, 28 Februar 1604	87
VIII. Felix von Schrotenbach către Archiducele Ferdinand; Coprinitz, 20 Iulie 1607	88
IX. Sigismund de Trautmansdorf către deputații Stiriei; Töplitz, 15 Maiu 1630	88
X. Același către același; Varasdin, 7 August 1630	89

PREȚUL LEI 1.50